

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.23.662 диссертациялык кеңеш

**Кол жазма укугунда
УДК: 37.037.1:796 (575.2) (043)**

Касмалиева Анаркан Сарыгуловна

**МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАКТАРЫНА
ОҢ МОТИВАЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН
ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы
13.00.04 – дене тарбиянын, спорттук машыгуунун, денени чыңдоо
жана адаптивдик дене тарбиянын теориясы жана методикасы

**Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденүү диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын дене тарбиянын теориясы жана методикасы кафедрасында аткарылды

**Расмий
оппоненттер:**

педагогика илимдеринин доктору,
Ж. Баласагын атындагы КУУнин профессору
Карабалаева Гулмира Таштановна

педагогика илимдеринин доктору,
РМДТСТ университетинин профессору
Неверкович Сергей Дмитриевич

педагогика илимдеринин доктору,
КазСТАнын профессору
Андрущишин Иосиф Францевич

Жетектөөчү мекеме:

Фергана мамлекеттик университетинин дене тарбия жана спорт теориясы жана методикасы кафедрасы, 150100, Фергана ш., Мураббия, 19, Узбекистан Республикасы

Диссертацияны коргоо 2024–жылы «.....» сентябрында саат 14.00 до 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, 13.00.04 – дене тарбиянын, спорттук машыгуунун, денени чыңдоо жана адаптивдик дене тарбиянын теориясы жана методикасы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Кыргыз билим берүү академиясы менен биргеликте түзүлгөн Д 13.23.662 диссертациялык кеңештин отурумунда каралат.

Дареги: 720026, г. Бишкек, И. Раззаков көч., 51.

Диссертациялык иштин коргоосунун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <http://vc.vak.kg/b/132-iro-djs-est>.

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көч., 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (720000, Бишкек ш., Эркиндик бульвары, 25) китепканаларынан таанышса болот.

Автореферат 2024-жылдын “.....” августунда таркатылган.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Абдыкапарова А. О.**

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасындагы жана чет өлкөлөрдөгү социалдык-маданий жана билим берүү тенденцияларын талдоо адамдын ден соолугуна карата жүрүм-турумунун ар кандай аспектилери акыркы жылдары дисциплиналар аралык изилдөөлөрдүн предмети катары болгону илимий коомчулуктун жогорку кызыгуусун жаратууда.

Өсүп келе жаткан муундун ден соолугуна кам көрүү - адамдардын жөндөмдүүлүктөрүн аныктоо, алардын кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын канааттандыруу үчүн кеңири мейкиндикти ачкан гуманисттик идеалдарды, баалуулуктарды жана ченемдерди турмушка ашырууну камсыз кылуучу социалдык саясаттын маанилүү компоненти. Бул жобо “Дене тарбия жана спорт жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында (2000-ж.) жана “Билим берүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында (2003-ж.) бекитилген.

Окуучулардын ден соолукту чыңдоо жана кыймылдуу активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн дене тарбия менен алектенүүгө оң мотивациясын калыптандыруу зарылдыгы мектеп жашындагы балдардын ден соолугуна мектепте окуунун башталышына байланыштуу ар кандай стресс-факторлордун жагымсыз таасири менен, орто жана жогорку класстарда окуу жүктөмүнүн олуттуу жогорулашы, көпчүлүк балдардын гаджеттерге кызыккандыктан, алардын кыймыл активдүүлүгүнүн жетишсиздиги байкалат. Ушуга байланыштуу, заманбап билим берүүнү реформалоо шарттарында балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугун калыптандыруу үчүн дене тарбиянын баалуулук жана ден соолукту чыңдоо потенциалын пайдалануу өзгөчө мааниге ээ болууда.

Заманбап окумуштуулар (В.К. Бальсевич, Л.И. Лубышева, А.В. Уколов, В.А. Коледа ж.б.) дене тарбия менен системалуу түрдө машыгууга адамдын туруктуу мотивациясын калыптандыруу көйгөйү ден соолугунун баалуулугу жөнүндө зарыл билимдерди өздөштүрүү, сергек жашоого аң-сезимдүү киришүү менен активдүү кыймыл-аракеттерге тартылуу анын ден соолугун сактоого жана чыңдоо туруктуу муктаждыгы менен байланыштуу болгонун белгилешет.

Көптөгөн ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектеринде дене тарбия жана спорт менен машыгуунун ар кандай курактагы мектеп окуучуларынын ден соолугуна, физикалык өнүгүшүнө жана дене тарбия даярдыгына тийгизген оң таасири илимий-педагогикалык жактан негизделген (Турусбеков Б.Т., Х.Ф. Анаркулов, А.М. Мамытов, А.М.Наралиев, К.У. Мамбеталиев, В.И. Лях, Н.К. Смирнов, И.В. Манжелей, Ю.В. Науменко, Y. Ommundsen, R. Prohl., E. Stein ж. б.).

Эгемендүүлүк жылдарында калыптанган дене тарбия системасы жалпысынан программалык талаптарды өздөштүрүүгө жана дене тарбиясынын окуу ченемдерин аткарууга багытталган, ал эми мектеп

окуучуларынын ден соолугун ырааттуу калыптандыруу жана мектепте окутуунун бардык этаптарында активдүү дене тарбия-спорттук машыгууларга мотивациясын калыптандыруу маселелери иштелип чыккан эмес.

Мектеп окуучуларын окутуу жана дене тарбия процессинин ийгиликтүүлүгү билим берүүнүн бардык этаптарында окуучунун ден соолугун калыптандыруу жана сактоочу атайын уюштуруучулук-педагогикалык шарттардын түзүлгөнүнө көз каранды. Ушуга байланыштуу, окутуу жана тарбиялоо процессинде окуучуларга дене тарбия менен алектенүүгө оң түрткү берүүнү, ден соолукка карата баалуу мамилени жана активдүү кыймыл-аракетке болгон муктаждыкты калыптандыруунун объективдүү зарылчылыгы болгону анык.

Түзүлгөн кырдаалда, аталган проблемаларда карама-каршылыктарды аныктадык:

- дене тарбия менен үзгүлтүксүз машыгууга карата оң мотивациясын түзүү үчүн дене тарбиянын баалуулуктарын жана ден соолукту чыңдоо потенциалын пайдалануу зарылчылыгы менен анын калыптанышын камсыз кылуучу шарттардын жоктугу;

- дене тарбия менен машыгууга түрткү берүүчү психологиялык-педагогикалык методдорду жана каражаттарды пайдалануунун зарылдыгы менен аларды пайдалануун педагогикалык технологиялары жетишсиз болгону менен;

- мектеп окуучуларын дене тарбияга мотивациялоону калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык каражаттарын жана методдорун жалпы билим берүү мектебинин деңгээлинде киргизүүнүн зарылчылыгы менен жана дене тарбиянын келечектеги педагогдорунун аларды пайдаланууга даярдыгынын жетишсиз болгону.

Ар бир баланын ден соолугун сактоо менен инсандык өнүктүрүүгө багытталган берүү системасын түзүүнүн социалдык мааниси жана мектеп окуучуларынын дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-методикалык негиздеринин жетишсиз болгону “Мектеп окуучуларынын дене тарбияга оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери” диссертациялык изилдөөсүнүн темасын тандоого алып келди.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана илимий–изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык иштин темасы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын дене тарбия жана спорттун теориясы жана методикасы кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин пландарына киргизилген жана «2006-2010-жж. Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спортту өнүктүрүү боюнча Концепциясынын», «2013-2017-жж. Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынын» негизги багыттарын ишке ашырууга байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты - мектеп окуучуларынын дене тарбия менен

алектенүүгө оң мотивациясын калыптандыруу процессин илимий-теориялык жактан негиздөө болуп саналат.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Мектеп окуучуларынын дене тарбияга баалуулук-мотивациялык мамилесин калыптандыруу проблемасын теориялык жактан талдоо.

2. Тарбиянын жана билим берүүнүн заманбап тенденцияларынын контекстинде мектеп окуучуларынын дене тарбиясына болгон мотивациясын калыптандыруунун методологиялык жолдорун жана психологиялык, педагогикалык негиздерин аныктоо.

3. Мектеп окуучуларынын позитивдүү мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин жана анын педагогикалык шарттарын жалпы билим берүү мектебинде ишке ашыруу.

4. Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына позитивдүү мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделинин эффективдүүлүгүн эксперименталдык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн илимий жанылыгы:

1. Окуучулардын дене тарбиясына позитивдүү мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери аныкталды, мотивациянын алдыңкы теориялары, окуу жана тарбиялоо процессин башкаруунун теориялары, дене тарбия мугалимдерин кесиптик даярдоонун заманбап тенденциялары аныкталгандыгы изилдөөгү жүргүзүү үчүн негиз болуп саналат.

2. Дене тарбия процессинин натыйжалуулугун жогорулатуунун заманбап тенденциялары аныкталды жана негизделди, “дене тарбияга мотивация” жана “ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсү” түшүнүктөрүнүн маңызы такталды жана мазмуну ачыкталды.

3. Ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсүн түзүү үчүн зарыл болгон инсанга-багытталган окутуу-тарбиялоонун системалык-структуралык түзүлүшүнө, ишмердүүлүк жана компетенттүүлүк багыттарына негизделген изилдөөнүн методологиялык жолдору аныкталган.

4. 5-9-класстын окуучуларында дене тарбия сабагы менен алектенүүгө позитивдүү мотивацияны жана аны ишке ашыруу үчүн зарыл педагогикалык шарттарды калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели иштелип чыккан.

5. 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия сабагы менен алектенүүгө позитивдүү мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун натыйжалуулугу негизделген жана эксперименталдык жактан далилденген.

6. Жалпы билим берүү мектептердин окуучуларынын дене тарбия сабагына мотивациясынын деңгээлин жана багытын аныктоо үчүн диагностикалык каражаттар иштелип чыккан.

7. Мектеп окуучуларынын физикалык өнүгүүсүн жана физикалык даярдыгын дифференциалдуу баалоо критерийлери иштелип чыккан,

изилдөөнүн натыйжаларды математикалык статистикалык талдоо ыкмаларын колдонуу менен тастыкталган.

8. Болочок дене тарбия педагогунун ден соолукту калыптандыруучу компетенциялары иштелип чыгып жана дене тарбия жана спорт бакалаврларын даярдоонун билим берүү программасынын мазмунунда колдонууга сунушталган.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык мааниси:

- 5-9-класстын окуучулары үчүн “Ден соолук сабактары” комплекстүү программасы иштелип чыгып, жалпы билим берүүчү мектептерде практикага киргизилген (11-тиркеме);

- окуучулардын жалпы дене тарбия даярдыгына басым жасоо менен дене тарбия сабагын өткөрүү боюнча методикалык сунуштар иштелип чыккан (15-тиркеме);

- окуучулардын ден соолугун, физикалык өнүгүүсүн жана дене тарбия даярдыгын дифференцияланган баалоонун критерийлери иштелип чыккан (10-тиркеме);

- КТМУнун спорт илимдери факультетинин студенттери үчүн «ДТ жана спорттун педагогикасы» (32 саат), «Окутуунун атайын усулдары» (32 саат) дисциплиналары боюнча окуу-методикалык комплекстери иштелип чыкты 3-4 курстун студенттери үчүн “Педагогикалык практиканын программалары» окуу процессине киргизилди. 3-4-курстун студенттери кайра каралган (13, 14-тиркемелер);

- мектеп окуучуларынын ден соолугун, физикалык өнүгүүсүн жана дене тарбия даярдыгын мониторинг жүргүзүү жана баалоо системасын түзүү боюнча сунуштар иштелип чыккан.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

Инсандын дене тарбиясын, ден соолукка баалуулук-мотивациялык мамилесин жана окуучулардын өзүн-өзү өркүндөтүүгө умтулуусун калыптандыруу процесси билим берүү чөйрөсүнүн педагогикалык жана ден соолукту чыңдоо потенциалын пайдаланууга негизделет.

Жалпы билим берүү мектебинде ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсүн түзүү концепциясы төмөнкү технологиялык принциптерге негизделет: ден соолукту калыптандыруучу билим берүү системасынын компоненттеринин биримдиги; максаттардын, милдеттердин жана күтүлгөн натыйжалардын диагностикалоо; ден соолукту калыптандыруучу билим берүү технологияларын ишке ашыруунун каражаттарынын, ыкмаларынын, формаларынын өзгөрмөлүүлүгү; окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуу-тарбиялоонун натыйжаларына объективдүү баа берүү.

11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарын позитивдүү мотивациясын калыптандыруу модели системалуу-структуралык мамилеге, компетенттүүлүккө, инсанга багытталган окутууга негизделип окуучуларды дене тарбиянын баалуулук потенциалын өздөштүрүү менен ден соолуктун жана физикалык

даярдыктын зарыл деңгээлине жетишүүгө багыттайт.

«Дене тарбия жана спорт бакалаврларын» даярдоо программасынын практикалык багытын күчөтүү келечектеги дене тарбия мугалимдеринин ден соолукту калыптандыруучу компетенттүүлүгүн жана мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивацияны түзүүдөгү көйгөйлөрдү чечүүгө даярдыгын калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

Мотивациянын деңгээлин жана багытын аныктоонун диагностикалык каражаттары, окуучулардын физикалык өнүгүүсүн, физикалык даярдыгын дифференцияланган баалоого жана дене тарбия процессинин натыйжалуулугун сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр боюнча аныктоого мүмкүндүк берет.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн негизги методологиялык ыкмаларын негиздөө жана ишке ашыруу; 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу моделинин түзүмүн жана мазмунун иштеп чыгуу; ден соолукту калыптандыруучу системанын компоненттеринин мазмунун иштеп чыгуу жана анын ички биримдигин аныктоо; оң мотивацияны калыптандыруу моделин ишке ашыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттарын иштеп чыгууда; мотивацияны баалоонун диагностикалык каражаттарын жана окуутунун жана дене тарбиянын натыйжаларын дифференцияланган баалоонун критерийлерин иштеп чыгуу; программаларды, методикалык материалдарды, окуу-методикалык комплекстерди, лекциялык курстарды жана методикалык сунуштарды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы. Изилдөөнүн Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын дене тарбия жана спорттун теориясы жана методикасы кафедрасында талкууга алынган, 2010-2023-жж. аралыгында эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда докладдар жасалган.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы. Изилдөөнүн багыты боюнча 3 окуу-методикалык курал, 62 илимий макала, анын ичинен 36 РИНЦ системасына катталган журналдарда жарыкка чыккан.

Диссертациялык иштин түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш кириш сөздөн, төрт бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмеси жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү - 265 бет. Диссертацияда 15 таблица, 4 схема, 16 сүрөт, 15 тиркеме бар. Колдонулган адабияттардын тизмеси 275 булакты камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын биринчи бапы ««Мектеп окуучуларынын дене тарбиясына оң мотивациясын калыптандыруунун теориялык негиздери»» деп аталып, анда изилдөөнүн биринчи милдетинин чечилишинин алкагында биринчи милдетти чечүүнүн алкагында инсандык дене

тарбиясын калыптандыруунун заманбап теорияларынын негизинде мектеп окуучуларынын ден соолугуна жана дене тарбиясына баалуулук-мотивациялык мамилесин калыптандыруунун теориялык негиздери боюнча эмгектерге таянуу менен (В.И. Столяров, В.К. Бальсевич, Л.И. Лубышева, А.П. Матвеев ж.б.) мотивация теориясына негизделет (А. Маслоу, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.К. Маркова, Д.Б. Эльконин, Е.П. Ильин, Б.Ф. Ломов ж.б.).

В.К. Бальсевич, Л.И. Лубышева иштеп чыккан концепциясы боюнча, инсандын жеке дене маданиятынын калыптандырууда үч компонентти социалдык-психологиялык, интеллектуалдык жана дене тарбияны камтыган максаттуу педагогикалык процессти уюштуруу маанилүү. Мектеп билим берүү жана тарбиялык функциясын аткаруу менен катар окуучулардын ден соолугун, дене тарбияга оң мотивациясын калыптандыруу, кызыктыруу үчүн шарттарды камсыз кылууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын президенти С. Жапаровдун 2021-жылдын 29-январындагы №1 “Инсандын руханий-адептик өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” Жарлыгы билим берүү системасын реформалоого, өсүп келе жаткан муунду тарбиялоо-окутууда алардын ден соолугун калыптандыруунун жаңы технологияларын иштеп чыгууга өбөлгө болуп саналат.

Педагогика жана психология жаатындагы илимпоздордун көптөгөн изилдөөлөрү инсандын өнүгүүсү жана адамдын ден соолук потенциалын калыптандыруу үчүн эң жагымдуу мүмкүнчүлүктөр балалык жана өспүрүм куракта болорун көрсөтөт (В.А.Сухомлинский, К.Д.Ушинский, П.П.Блонский, Л.С.Выготский, Г.И.Давыдов, Б.Т.Лихачев, А.А.Алимбеков, Г.С.Акиева ж.б.).

Р.М. Атамбаева, Ж.А. Бузурманкулова, К.К. Баймуратов, Ф.М. Кочкорова Ф.М., А.А. Ураимова ж.б. мектеп жашындагы балдардын физикалык өнүгүүсү жана ден соолугунун көйгөйлөрүнө арналган эмгектеринде, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн олуттуу бөлүгүнүн физикалык өнүгүүсүнүн начарлаганы, ден соолукту сактоо тураалу толук зарыл болгон билими, сергек жашоо көндүмдөрү төмөн болгондугу белгиленген. 14 жашка чейинки балдардын ден соолугунун еачарлашынын негизги себептери болуп жашоо шарттарынын жана экологиялык факторлордун терс таасиринин күчөшү, окуу процессинде орунгал алган стресс-факторлор, туура эмес тамактануу жана жетиштүү физикалык активдүүлүктүн жетишсиздиги саналат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин жана Саламаттык сактоо министрлигине караштуу Республикалык медициналык-маалымат борборунун (РММБ) отчетторун талдоо акыркы 10 жылда (2011-2021-ж.) 14 жашка чейинки балдар арасында оорулардын төмөнкү класстары боюнча туруктуу жогору деңгээлде калуусу байкалат (100 миң адамга): дем алуу органдарынын оорулары (15499,4), тамак сиңирүү органдарынын оорулары (4262,7), инфекциялык оорулары (2171),

кан, канды пайда кылуу органдарынын оорулары (1560), тери оорулары (1346,2), көз оорулары (1114,1), нерв системасынын оорулары (1069), кулак оорулары (953).

БУУнун 2017-2018-жылдар үчүн баңгизаттар боюнча дүйнөлүк баяндамасынын “Баңгизаттар жана курак” баяндамасынан көрүнүп тургандай, психотроптук заттарды колдонуу жагынан кооптуу мезгил болуп эрте жаш өспүрүм курактан (12–14 жаш) чейинки мезгил болуп саналат (15–17 жаш) жана психоактивдүү заттарды колдонгондордун эң көп бөлүгүн 18–25 жаштагылар түзөт. Өспүрүмдөрдүн психотроптук заттарды колдонууга болгон тенденциясы жеке деңгээлдеги факторлор (жүрүм-турум жана психикалык ден соолук), микро-деңгээлдеги таасирлер (үй-бүлө, мектеп жана достору), макродеңгээлдеги таасирлер (социалдык-экономикалык чөйрө) менен аныкталат.

Балдардын жана өспүрүмдөрдүн өз ден соолугуна жоопкерчиликтүү мамилесин калыптандыруу, баланын өнүгүүсү үчүн жагымдуу билим берүү чөйрөсүн түзүү маселелерине С.В. Хрущев, С.И. Зизикова, С.Т. Токтогулов, Ж.А. Бузурманкулова, И.В. Сапельцова, В.С. Шувалова, В.И. Бондин ж. б. эмгектери арналган. “Ден соолук” феноменинин сапаттык мүнөздөмөсү болуп адамдын психофизиологиялык жана социалдык-инсандык деңгээлдеги жашоо жөндүмдүүлүгү саналат (А. Адлер, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн ж.б.).

Мектеп жашындагы балдардын ден соолугунун төмөндөшүнүн негизги себептери катары Б.Т. Турусбеков, Р.М. Атамбаева, Ж.А. Бусурманкулова, Ф.А Кочкорова, С.Т. Токтогулов ж.б. авторлор окуу режимин оптималдаштыруу, окуучулардын ден соолугун калыптандыруу жана сактоо, девианттык жүрүм-турумдун алдын алуу боюнча илимий жана методикалык иштеринин жетишсиздигин белгилешет. Мектеп окуучуларын дене тарбия практикасын байкоо жана талдоонун негизинде, окуу-тарбия процессинде дене тарбиянын маданий-баалуулук потенциалын өздөштүрүүгө, окуучулардын ден соолугун калыптандырууга жана дене тарбия көнүгүүлөрү менен активдүү алектенүүгө муктаждыктарын пайда кылууга жетиштүү көңүл бурулбагандыгын байкадык.

Инсандын дене маданиятын калыптандыруу заманбап концепциясында (В.И. Столяров, В.К. Бальсевич, Л.И. Лубышева, А.П. Матвеев ж.б.) дене тарбия системасы өсүп келе жаткан муунду дене маданиятынын баалуулуктарынын жалпы жыйындысына тартууга багытталган педагогикалык система катары каралат. Инсандын жеке дене тарбиясына инсандын интеллектуалдык жагы, инсандын ишмердүүлүк жагы жана тарбиялоонун социалдык-психологиялык жагы кирет.

Ар кандай ишмердиктин, анын ичинде, дене тарбия ишмердиктин негизинде мотивациялык-муктаждык компонент орун алган, дене тарбия жана спорт менен машыгууга түрткү бере турган адамдын маанилүү кызыкчылыктары жана муктаждыктары. А. Маслоунун мотивация

теориясына ылайык, жүрүм-турумдун негизи адамдын муктаждыктарынын пирамида түрүндө катуу иерархиялык ырааттуулукта жайгаштырылышы мүмкүн, анын негизи баштапкы муктаждыктар, ал эми эң бийик даражадагы экинчи муктаждыктар орун алганы белгилүү.

Л.С. Выготский, А. Маслоу, О.А. Милштейн, Л.И. Лубышева, Е.П. Ильин, Н.С. Дускаева ж.б. жүргүзгөн изилдөөлөрдө инсанды өнүктүрүүнүн фундаменталдык проблемаларын чечүү, окуучунун жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу жана окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн таанып-билүү мотивдердин маанилүү ролун аныктады. Е.П. Ильин мотивдерди багыты мүнөзү боюнча процессуалдык жана жыйынтыктоочу болуп айрымаланганын белгилейт. Процессуалдык мотивдер дене тарбия процессинде ишке ашырылат: кыймыл активдүүлүгүнө болгон муктаждыкты канааттандыруу, иш-аракет процессинен жана атаандаштыктан ырахат алуу (тобокелдик, толкундануу, жеңиш кубанычы). Жыйынтыктоо мотивдери – ишмердиктин жыйынтыктарына байланыштуу келет.

А.К. Маркованын аныктамасы боюнча: “Мотив - иш-аракетти аткаруу шарттарын жаратат, ал эми максатты аныктоо жана түшүнүү иш-аракеттин реалдуу аткарылышын камсыз кылат”.

Э.А. Уткиндин кийинки аныктамасы мотивация түшүнүгүн так ачыктап берет: “Мотивация - инсандын конкреттүү кырдаалдагы активдүүлүгүнүн жана аракеттеринин багытын аныктоочу абалы”.

Д.Б. Эльконидин түшүнүгү боюнча, “мотивация - адамдын жүрүм-турумун физиологиялык жана психологиялык башкаруунун динамикалык процесси, анын багытын, уюшкандыгын, активдүүлүгүн, туруктуулугун аныктайт”. Мотивдердин жыйындысы адамдын мотивациясын түзөт, анын модалдуулугу боюнча, психологдор оң жана терс мотивация болоорун белгилейт.

Э.П. Ильиндин түшүнүгү боюнча “мотивация - инсандын ички психологиялык мүнөздөмөсү катары, тышкы көрүнүштөргө, адамдын курчап турган дүйнөгө жана ар кандай иш-аракетке болгон мамилесин чагылдыргат.

В.П. Макаренко “дене тарбиядагы жана спорттогу мотивация” - ишмердиктин түрү индивид үчүн белгилүү инсандык мааниге ээ болуп, анын ага болгон туруктуу кызыгуусун жаратат жана анын ишмердигинин тышкы максаттарын инсандын ички керектөөлөрүнө айландырат деп эсептейт. Мотивдердин иерархиясы окуучунун муктаждыктарынын айкалышы жана айкынды даражасы менен аныкталат.

Берилген аныктамаларын салыштыруу жана талдоо төмөнкү аныктаманы берүүгө мүмкүндүк түздү: “дене тарбияга мотивациясы” – инсандын дене тарбияга болгон туруктуу ички муктаждыктарына айланган, активдүү кыймыл-аракетке жана белгилүү бир максаттарга жетишүүгө түрткү берген ички жана тышкы мотивдери.

Ар бир өспүрүмдүн 14-15 жашында мотивдердин белгилүү бир

иерархиясын иштелип чыгат, алардын ичинен бир-эки мотив үстөмдүү болгону байкалат.

Окуучуларынын ден соолукка болгон баалуу мамилесин калыптандыруу, сергек атмосфераны, конструктивдүү социалдык-психологиялык климатты түзүү окуучулардын дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандырууга өбөлгө түзөт. Билим берүү чөйрөсүндө психологиялык-педагогикалык коштоо системасын куруу балдарды окутуу жана тарбиялоо маселелерин өз убагында чечүүгө мүмкүндүк берет жана сергек жашоо образынын жана инсанды ийгиликтүү өнүктүрүүнүн негиздерин түптөйт.

Диссертациянын экинчи бабында “Дене тарбияга болгон мотивациянын методологиялык аспекти” изилдөөнүн экинчи маселесин чечүү үчүн изилдөөнүн объекти, предмети аныкталды, дене тарбияга болгон мотивациянын негизги методологиялык жолдору ачыкталып, коюлган милдеттерди чечүүгө багытталган изилдөө методдору такталды.

Изилдөөнүн методологиялык негизин инсанды окутууга жана тарбиялоого төмөнкү методологиялык ыкмалардын жыйындысы түзөт: окутуунун системалык-структуралык жоболору (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, В.А. Сластенин ж.б.); инсанга багытталган окутуунун принциптери (Ш.А. Амонашвили, И.Б. Бекбоев, Л.П. Кибардина, Г.С. Акиева ж.б), ишмердик жана компетенттүүлүк мамиленин негиздери (А.Н. Леонтьев, А.П. Матвеев, В.И. Лях, Б. Ф. Ломов, Н.К. Дюшеева, Е.Ф. Зеер ж. б.).

Системалуу жана структуралык мамиленин негизи - идеалдуу билим берүү, тарбиялоо максатынын - ар тараптуу жана гармониялуу өнүккөн инсанды калыптандыруунун негизги белгилерин аныктоо болуп саналат. Системалык компонент заманбап мектептин билим берүү системасын өнүктүрүүнүн бүтүндүгү идеясына негизделген жана окуучулардын дене тарбиясын жана ден соолугун калыптандыруу стратегиясын иштеп чыгууга көмөктөшөт. Адамдын дене маданиятын тарбиялоодо системалуу-структуралык мамиленин негизи катары окутуунун каражаттарын, методдорун, формаларын жана технологияларын пайдалануу аркылуу инсанды ар тараптуу өнүктүрүүгө багыт алуу жана билим берүү процессинин баардык катышуучуларынын биримдиги жана өз ара байланышы камсыздалышы зарыл.

Дене тарбиясында *ишмердүүлүк багыттын* негизи - системалуу билимди, кыймыл-аракеттерди аткаруу ыкмаларын өздөштүрүү жана ар кандай кырдаалдарда аларды адекваттуу жана чыгармачыл колдонуу менен байланышкан. Окуучуларды дене тарбия ишмердикте активдүү өз алдынча таанып-билүүгө чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө багытталат.

Окутууда *компетенттүүлүк багыты* окуучунун сабактарда гана эмес, сабактан тышкаркы иш-аракеттерде да белгилүү натыйжаларга өз

алдынча жетишине өбөлгө түзөт. Билим берүү процессинин артыкчылык максаты - инсандын дене маданиятынын базасын түзгөн негизги жана предметтик компетенцияларды калыптандыруу болуп саналат.

Компетенттүүлүк багыт дене тарбия бакалаврларын кесиптик ишмердикке даярдоо процессинин практикалык багыттуулугун камсыз кылууда, ЖОЖда окуу процессинде болочок дене тарбия педагогунун маанилүү ден соолукту калыптандыруучу компетенцияларын өздөштүрүүдө аныктоочу болуп саналат.

Интегративдик мамиле - менен интегративдик маселелерди чечүүдө бири-бирин толуктап келген мектеп программасынын ар кандай бөлүмдөрүн пайдаланууну болжолдойт, мисалы, дене тарбия сабактарында дене тарбия жана валеологиялык тарбия маселелерин чечүү.

Л.И. Лубышеванын пикири боюнча окуучулардын дене маданиятынын интеллектуалдык жана мотивациялык-керектөө компоненттеринин калыптанбагандыгы балдардын жана өспүрүмдөрдүн кыймылдуу активдүүлүгүнүн төмөндүгүнүн башкы себеби. Физикалык көнүгүүлөрдүн ден-соолукка, организмдин функционалдык абалына жана иш жөндөмүнө тийгизген таасири жөнүндө керектүү билимди өздөштүрүү физикалык активдүүлүккө түрткү берет жана көнүгүүгө болгон муктаждыкты калыптандырууга жардам берет.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүүчү мектеп окуучуларынын дене тарбия жана билим берүү процесси.

Изилдөөнүн предмети: мектеп окуучуларынын дене тарбияга баалуулук-мотивациялануу мамилесин калыптандыруунун формалары, каражаттары, психологиялык-педагогикалык ыкмалары жана шарттары.

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкү методдор колдонулган:

- теориялык методдор: изилдөө проблемасы боюнча жалпы илимий методикалык адабияттарды талдоо жана жалпылоо; дене тарбияга мотивациялоо жана ден соолукту калыптандыруу заманбап технологиялык ыкмаларды талдоо жана системалаштыруу;

- эмпирикалык методдор: алдынкы педагогикалык тажрыйбаны изилдөө жана жалпылоо; сурамжылоо жана тестирилөө, педагогикалык байкоо, салыштырма талдоо, тажрыйбалык-эксперименттик иш, IBM SPSS STATISTICS 22 программасы аркылуу маалыматтарды математикалык иштеп чыгуу ыкмалары.

Окуучулардын билим деңгээлин, кызыгууларын жана мотивдерин, окуучулардын ФК сабактарына тартылышын аныктоо үчүн Н. Лусканованын анкетасы, “ийгиликке жетүү же ийгиликсиздиктен коркуу” мотивациясын жана багытын аныктоодо А. Реан менен М. Фоменко анкеталары колдонулган.

Эксперименталдык класстарда дене тарбия сабактарында физикалык сапаттарды өнүктүрүү үчүн ылдамдык, күч сапаттарын, координация, ийкемдүүлүк жана жалпы чыдамкайлыкты өнүктүрүү үчүн атайын көнүгүүлөрдүн комплекстери иштелип чыккан. Сабактын даярдоо бөлүгү салттуу ысынуу жана жалпы даярдоочу көнүгүүлөрүн камтыган. Сабактын

негизги бөлүгүндө окуучулар 5-9-класстар үчүн дене тарбия окуу программасынын мазмунуна ылайык пландаштырылган материалды өздөштүрүү менен алектенген. Жалпы даярдоочу көнүгүүлөрдүн комплексин аткарууга окуучуларды топторго бөлүү менен 15-20 мүнөт бөлүнгөн. Сабактын жыйынтыктоочу бөлүгүндө үй тапшырмасына жанп сабактын жыйынтыгын чыгаруу үчүн 3-5 мүнөт бөлүнгөн.

Дене тарбия сабактарынан тышкары, класс жетекчилер 5-9-класстар үчүн “Ден соолук сабактарын” өткөрүп келди. Программанын теориялык бөлүгү окуучулар менен ден соолук жана аны чыңдоо ыкмалары, жеке жана коомдук гигиенанын эрежелери, тамактануу режими, өзүн-өзү көзөмөлдөө жана баалоо ыкмалары, ден соолукту чыңдоочу жана бузуучу факторлор, ден соолук күндөлүгү, өспүрүмдүн психологиясы жана үй-бүлөсү, достору менен болгон мамилеси жөнүндө сабактан тышкаркы иштин тематикасын камтыйт. Практикалык бөлүгү дене боюн калыптандыруу жана тураалоо үчүн ден соолукту чыңдоочу гимнастиканы, спорттук жана кыймылдуу оюндарын, эстафеталар, дене тарбия жана ден соолукту чыңдоо иш-чараларын камтыйт.

Дене тарбия жана “Ден соолук” сабактарынын натыйжалуулугун баалоо үчүн 6 нормативден турган ФП комплекстүү тестирилөө методикасы колдонулган: челнок чуркоо 4x9 м., 60 м. чуркоо, 1500 м. чуркоо, ордуан узундукка секирүү, ийилчектик тести, төмөн перекладинага (к) тартынуу, бийик перекладинага тартынуу (э). Окуучу 6 контролдук көнүгүүлөрдү ийгиликтүү аткаргандыгынын натыйжасы 85% кем эмес болсо, анда физикалык даярдыгы (ФД) жогору, 75% кем эмес - “ортодон жогору”, 65% кем эмес – “орточо”, 50% жогору – ортодон төмөн, 50% кем эмес – ФД төмөн деп бааланат.

Контролдук топтун окуучулары ДТ сабактарды өткөрүүнүн жалпы кабыл алынган салттуу методикасы боюнча иш алып барышты, окутуунун жыйынтыктары сунушталган 5 баллдык шкала боюнча бааланды. Алынган жыйынтыктар салыштырмалуу талдоого алынып корутундуланды.

Үчүнчү “Мектеп окуучуларынын дене тарбия менен машыгуусуна оң мотивациясын калыптандыруунун педагогикалык негиздери” аталыштагы бапта изилдөөнүн үчүнчү милдетинин чечилиши ачыкталып, ден соолукту чыңдоочу билим берүү системасын түзүүнүн негизи катары ден соолукту сактоо технологиялардын маңызы жана мазмуну такталды; 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына мотивациясын калыптандырууда колдонулган психологиялык-педагогикалык методдору ачыкталды; 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбияга оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели иштелип чыкты; аны ишке ашыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттары түзүлдү; окуучулардын физикалык өнүгүүсүнө жана дене тарбия даярдыгына дифференциалдуу баа берүү жана мониторинг жүргүзүүнүн жолдору иштелип чыккан.

Билим берүү системаны бири - бирине тыгыз байланышкан жана көз каранды компоненттердин жыйындысы катары кароо керек: максаттар -

принциптер - мазмуну – методдор - каражаттар – иш формалары. Заманбап мектептин милдети - окуучулардын ден соолугун калыптандыруу жана физикалык жагынан мыкты жетишүү үчүн зарыл болгон уюштуруу-педагогикалык шарттарды камтыган окуу-тарбия процессин түзүү.

А.П. Матвеев, Л.А. Морозова, И.В. Манжелей, Ю.В. Науменко, А.В. Сизов, Н.К. Смирнов, С.Т. Токтогулов ж. б. билим берүү мекемелеринде окуучулардын ден соолугун калыптандыруу, ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүү маселелери инсандын айлана-чөйрө менен өз ара байланышы болгонун жана ден соолукту сактоочу технологияларды колдонуу менен комплекстүү каралышы керектигин белгилешет.

Билим берүү системасында колдонулуучу ден соолукту сактоочу технологиялары ден соолукту коргоо боюнча жолдору, колдонгон ыкмалар жана иш формалары менен айрымаланат, алардын ичинде:

- медициналык-гигиеналык технологиялар;
- дене тарбия-ден соолукту чыңдоо технологиялары;
- экологиялык ден-соолукту сактоочу технологиялар;
- жашоо-тиричиликтин коопсуздугу технологиялары;
- ден-соолукту сактоочу билим берүү технологиясы.

Заманбап мектеп педагогикасында “ден соолукту сактоочу чөйрөнүн” төмөнкүдөй аныктамасы берилген - ден соолукту сактоо жана сергек жашоо маданиятын кеңейтүүнү жана тереңдетүүнү камсыз кылган чөйрө, билим берүү процессинин медициналык-психологиялык-педагогикалык коштоосун жакшыртуу.

Н.К. Смирнов ден соолукту сактоочу билим берүү технологияларынын негизги максаты – окуу-тарбиялоо процессинде окуучулардын ден соолугун сактоону камсыз кылуу, сергек жашоо боюнча зарыл болгон билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу, алган билимдерин күнүмдүк турмушта колдонууга үйрөтүү экенин белгилейт.

Мектепте ден соолукту чыңдоочу билим берүү чөйрөсүнүн негизги милдеттери:

1) мектеп окуучуларын өзүнүн ден соолуктун баалуулугун түшүнө билүү менен аны калыптандырууга багыттоо;

2) саламаттык абалынын, сергек жашоонун принциптери жана формалары жөнүндө билимдерди калыптандыруу;

3) окуучунун жетиштүү кыймыл-аракетин жана коомдук пайдалуу ишмердигин камсыз кылуу;

4) сергек жашоо принциптерин ишке ашыруу максатында ден соолукту сактоочу жүрүм-турумду калыптандыруу, баңги заттарды, тамекини жана алкогольду колдонууну четке кагуу.

Ш.П. Амонашвилинин, И.Б. Бекбоевдин, Е.П. Ильиндин, Е.Н. Никитинанын ж.б. авторлордун эмгектеринде педагогикалык ишмердиктин жаңы стилин - *кызматташтык педагогикасын* калыптандыруу зарылчылыгы айтылган, инсандын жекече-психологиялык

өзгөчөлүктөрүн таянуу менен жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн эркин ачыктоого, өзүн-өзү өнүктүрүүгө шарт түзүп келген методдордун системасын колдонууну камтыйт. Кызматташуу педагогикасы ар бир балага жеке мамиле жасоонун ордуна аны инсан катары өнүктүрүүгө багытталган. Ошол себептен, билим берүүнүн заманбап ыкмалары педагогдордун инсандык билим берүү жараянына болгон мамилесине көз каранды болгону талашсыз.

“Дене тарбия” Предметтик стандартында (2022) 5-9-класстардын окуучулары үчүн сабактын максаты төмөнкүчө белгиленген: “...мектептеги дене тарбия процессинде калыптанган билимдерди, көндүмдөрдү жана компетенцияларды өздөштүрүүнүн негизинде окуучунун дене тарбиясын калыптандыруу. Ал окуучунун физикалык, эмоционалдык (психологиялык), социалдык ден соолугуна, ошондой эле тигил же бул турмуштук маанилүү милдеттерди чечүүгө багытталган дене тарбия көнүгүүлөрүн аткаруу маданиятын камсыз кылуучу компетенттүүлүккө жетишүүнү болжолдойт”.

Биздин көз карашыбызда, инсанга багытталган окутуунун актуалдуулугун жана адамдын ден соолугунун социалдык-маданий баалуулугун эске алуу менен, заманбап мектеп дене тарбиясынын максаты окуучулардын өз ден соолугун калыптандырууда жана сактоодо туруктуу мотивдерин жана муктаждыктарын калыптандыруу менен байланыштуу болушу керек. Физикалык, психикалык жана адеп-ахлактык сапаттарды бүтүндөй өнүктүрүү, дене маданиятынын баалуулуктарын чыгармачылык менен пайдалануу жана дене тарбия сабатына туруктуу кызыгуу менен катышуу инсандын дене маданиятын калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Көрсөтүлгөн максаттардын негизинде биз тарабынан жалпы билим берүүчү мектептерде ден соолукту чыңдоочу билим берүү системасынын моделин иштеп чыктык.

Ден соолукту чыңдоочу чөйрөнүн өнүгүүсү жана толук кандуу иштеши төмөнкү маселелерди чечүү талап кылынат:

1) Социалдык милдеттер: мектеп окуучуларын өз ден соолугун жана бүтүндөй коомдун ден соолугун колдоого багыттоо, ден соолуктун баалуулугун түшүнүү жана сергек жашоо принциптерин ишке ашыруу; баңги заттарды, тамекини жана алкогольду колдонууну четке кагуу менен ден соолукту сактоочу жүрүм-турумду калыптандыруу;

2) Психологиялык-физиологиялык милдеттер: ден соолукту сактоо, мектеп жашындагы балдардын жекече-типологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрү, организмдин функционалдык жана адаптациялык мүмкүнчүлүктөрү, дене тарбиялык активдүүлүгү жана өзүн өзү көзөмөлдөө методдору жөнүндө билимди калыптандыруу;

3) Уюштуруу-педагогикалык милдеттер: уюштуруучулук (окуу процессин уюштуруу, окуучулардын күн тартибин оптималдаштыруу); процесстик (маалыматтык ресурстарды камсыздоо, окуу жүктөмүн жөнгө салуу); кесиптик-компетенттүүлүк (окутуунун натыйжаларын баалоого

комплексүү мамиле, педагогикалык тактика, “тобокелдиктердин” алдын алуу, окутуу, тарбиялоо жана ден соолугун чыңдоо методдору).

4) Башкаруу милдеттери (окуу-тарбиялоо процессинин сапатын жана натыйжалуулугун көзөмөлдөө; психологиялык-педагогикалык коштоону уюштуруу; материалдык-техникалык камсыздоо, маалыматтык, методикалык жана адистик ресурстар ж.б.) (1 сүрөт).

1 сүрөт. Ден соолукту чыңдоочу билим берүү системанын модели

Окуучулардын дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандыруу процесси тышкы жана ички шарттарды түзүү менен байланышкан. Тышкы шарттар: билим берүү мекемесинде атайын чөйрөнү түзүү, окуучулардын, педагогдун жана ата-энелердин биргелешкен ишмердигин уюштуруу. Ички шарттар: өзүн-өзү таануу, ой жүгүртүү жана максат коюу механизмдери аркылуу окуучулардын өзүн-өзү тарбиялоо үчүн көз карашын, мотивдерин жана муктаждыктарын калыптандыруу.

Билим берүүнүн ар кандай системаларынын теориясын жана практикасын талдоонун негизде, дүйнөдө эң көп таанылган билим берүү системалары Л.С. Выготскийдин социалдык-конструктивдик теориясына негизделгени белгилүү, окутуу когнитивдик деңгээлде эмес, коомдук жана инсандар аралык деңгээлде болоору, окуучунун ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшү ар кандай булактардан: мугалимден, курдаштардан же окуу китебинен алынган жаңы билимдер менен болгон билиминин өздөштүрүү шарттарында ишке ашуусуна негизделген. Педагогикалык иштин ден соолукту калыптандырууга, окуучунун дене тарбияга, спорттук активдүүлүккө туруктуу кызыгуусун жана умтулуусун калыптандырууга багытталышы дене тарбия педагогунун жогорку деңгээлдеги

рефлексивдик жөндөмдөрүнүн өнүккөндүгүн талап кылат.

Билим берүү чөйрөсүндө позитивдүү эмоционалдык жүрүм-турум мейкиндикти түзүү билим берүү процессинин катышуучуларынын кызыгуусун жана эмоционалдык көтөрүнкү абалын жараткан интерактивдүү окутуу программаларын колдонуу аркылуу ишке ашат. Мониторинг жүргүзүү менен окуучулардын физикалык өнүгүүсүнүн жана дене тарбия даярдыгынын деңгээлин аныктоо мектептин дене тарбия системасынын натыйжалуулугун баалоого жана аны өз убагында оңдоп-түзөөтүүгө мүмкүндүк берет.

Инсанды окутуунун жана тарбиялоонун методологиялык ыкмаларына жана инновациялык ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсүнүн негизги компоненттерине таянуу менен биз мектеп окуучуларын дене тарбияга оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин иштеп чыктык.

Мектеп окуучуларынын дене тарбияга позитивдүү мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели 4 блоктору камтып келет:

1. *Максаттуулук блогу* - социалдык заказ, Мамлекеттик стандарттын жана «Дене тарбия» предметтик стандартынын талаптарына жооп берет жана инсандын дене тарбиясын калыптандырууга жана мектеп окуучуларын дене тарбияга оң мотивациялоого байланышкан максаттарды жана милдеттерди чагылдырат.

2. *Методологиялык блок* - инсандын оң мотивациясын калыптандырууга методологиялык жолдорун (системалык-структуралык, инсанга багытталган окутуу, ишмердиктү, компетенттүү жана интеграцияланган) жана мотивациянын негизги компоненттерин чагылдырат: когнитивдик, коммуникативдик, операциялык-мазмундук, баалуулук-рефлексивдүү компонент.

3. *Мазмундук-технологиялык блок* - оң мотивацияны калыптандыруу боюнча иштердин негизги багыттарын, процесстик моделдерди (технологияларды), негизги иш формаларын, колдонулуучу методдорду, каражаттарды жана ыкмаларды камтыйт.

4. *Баалоо-натыйжалуу блогу* - окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясын калыптануу деңгээлин жана багытын баалоо критерийлерин камтып келет (2 сүрөт).

Ш.А. Амонашвили, В.И. Вучева, И.Б.Бекбоев, С.Н. Горшенина, Е.Н. Ильина, Л.П. Кибардина, Н.К. Дюшеева, А.Г. Поливаева, М.М. Эсенгулова ж. б. эмгектеринде окутуунун натыйжалуулугу, анын гуманисттик маңызы жана багыты биринчи кезекте мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү жана жогорку технологиялык маданиятына негизделгенин баса белгилеп келген.

Максаттуулук блогу		Коомчулуктун талаптары				
		ДТ боюнча Мамлекеттик жана Предметтик стандарттынын талаптары				
Максаттуулук блогу		Максаты:	Мектеп окуучуларынын инсандык дене маданиятын жана дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандыруу			
		Милдеттери:	Мектеп окуучуларынын когнитивдик, коммуникативных компетенцияларын калыптандыруу; ДТ сабактарына кызыгуусун арттыруу жана ден соолукка баалуук мамилесин калыптандыруу			
Методологиялык блок		Методологиялык негиздери	Окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруу максатында системалык-структуралык, инсанга багытталган окутуу, ишмердиктүүлүк, компетенттүүлүк жана интеграциялануу методологиялык жолдорун колдонуу			
		ДТ оң мотивациянын компоненттери				
Методологиялык блок		Когнитивдик : билим, дене маданиятыны н,ден соолуктун баалуугун сезе билүү	Коммуникативдик инсандын жүрүм-турум эрежелери жана принциптери	Операционалдык-мазмундук: практикалык кыймыл-аракет билгичтик жана көндүмдөр	Ценностно-рефлексивный: ДТ, ден соолукка баалуулук мамилеси, өзүн-өзү баалоо	
		Дене тарбия жана ден-соолукту чындоочу ишмердиктин түрлөрү				
Мазмундук технологиялык		Окуу иштери		Класстан тышкары иштер	Сабактан тышкаркы иштер	
		Формасы	Теория сабактары	Практикалык сабактар	Өз алдынча иш	
		Дидактикалык камсыздоо	ДТ сабактарынын методикалык камсыздоосу, жалпы дене тарбия комплекстери, ден соолук сабактары, класстан тышкаркы окуучулардын ДТ мотивациясын калыптандыруу максатында иш чараларды уюштуруу			
		Методдор	Психологиялык-педагогикалык технологиялар	Маалымат-коммуникация технологиялары	Окутуудагы инновациялык технологиялар	Ден соолукту сактоо технологиялар
Баалоо-жыйынтыктоо блогу		Окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясын баалоо критерийлери				
		Мотивациянын калыптануу деңгээли	Когнитивдик компетенциянын калыптануу деңгээли	Коммуникативдик компетенциянын калыптануу деңгээли	Баалуулук багыттарынын калыптануу деңгээли	
		Окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясын негизги көрсөткүчтөрү				
		Билими	Билгичтиги жана көндүмдөрү	Компетенциялары	ДМ жана ден соолук балуулугу	
		Окуучулардын дене тарбияга болгон оң мотивациясын деңгээли				
		Төмөн	Орто	Жогору		
Жыйынтыктар:		Дене маданиятына ээ, дене тарбияга оң мотивациясы болгон мектеп окуучусу				

2 сүрөт. Окуучуларды дене тарбияга оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели

Сабактан жана класстан тышкаркы иштердин ар кандай формаларынын жүрүшүндө, ошондой эле башка дисциплиналарды контексттик форматта сабактын жүрүшүндө ден соолукту калыптандыруучу технологияларды колдонуу зарыл.

Түзүлгөн моделди ийгиликтүү ишке ашыруу процесси атайын уюштуруучулук-педагогикалык шарттарды талап кылат (1 табл.).

1-Таблица – Дене тарбия сабактарына окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруу моделин уюштуруучулук-педагогикалык шарттары

№	Педагогикалык шарттар	Мазмуну
1	Уюштуруучулук	<ul style="list-style-type: none"> • Билим берүү процессин санитардык-гигиеналык, социалдык-психологиялык, уюштуруу шарттарын камсыздоо; • Мектепте ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүү; • Окуучуларды психологиялык-педагогикалык колдоо системасын уюштуруу
2	Мазмуну боюнча	<ul style="list-style-type: none"> • ДТ сабактарынын мазмуну Мамлекеттик стандарттын жана «Дене тарбия» предметтик стандартынын талаптарына (окуу пландары, программалар, ОМК, педпрактиканын программалары) ылайык келиши; • «Ден соолук сабактары» программасынын мазмунунун маалыматтык, операциялык жана мотивациялык-процесстик компоненттери; • Болочок ДТ педагогдорунун ден соолукту чыңдоочу компетенттүүлүгүн камсыз кылуу.
3	Технологиялык	<ul style="list-style-type: none"> • Дене тарбияга оң түрткү берүүчү педагогикалык технологиялардын системасы; • Билим берүү процессинин катышуучуларын психологиялык-педагогикалык жана социалдык-психологиялык жактан коштоону камсыздоо; • Жалпы билим берүү мектептин ден соолукту калыптандыруучу иш-чаралардын системасын долбоорлоо жана ишке ашыруу.
4	Диагностикалык	<ul style="list-style-type: none"> • Окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясынын калыптануу деңгээлин аныктоо боюнча диагностикалык инструменттери; • Физикалык өнүгүүнү жана физикалык даярдыкты баалоонун диагностикалык инструменттери; • Окуучулардын ден соолугуна, физикалык өнүгүүсүнө жана дене тарбиялык даярдыгына мониторинг жүргүзүү жана баалоо системасы

Ден соолукту калыптандыруучу технологиялардын 3 тобу сунушталат:

- *биринчи* - билим берүү процессинин оптималдуу гигиеналык шарттарын камсыз кылуу технологиялар;
- *экинчи* - окуу процессин рационалдуу уюштуруу жана кыймыл-аракетти

камсыз кылуу технологиялары;

- үчүнчү - билим берүү ишин жана окуучулардын өз алдынчалыгын жанданжыруу жана стимулдаштыруу психологиялык-педагогикалык технологиялар.

“Дене тарбия” багыты боюнча ЖКББ МББСнын (2015) мазмунун талдоонун негизинде, ошондой эле “Дене тарбия жана спорт” багыты боюнча ЖКББ жаңы мамлекеттик стандартынын (2021) талаптарына ылайык, болочок ДТ педагогдорунун кесиптик компетенциялары иштелип чыкты. ДТ бакалаврларын даярдоонун окуу пландарынын мазмуну, ар кандай контингент үчүн ден соолукту чыңдоо программаларын иштеп чыгуунун өзгөчөлүктөрүн, сергек жашоо негиздерин жайылтуу боюнча иштин уюштуруу формаларынын жана методдорунун көп түрдүүлүгүн эске алуу менен иштелип чыкты, бул динамикалык билим берүү чөйрөсүн түзүүгө жана студенттердин окутуу траекториясын тандоого белгилүү эркиндик түзөт (2 табл.).

2 таблица – “Дене тарбия жана спорт” бакалаврынын НОПнын түзүлүшү (ЖКББ МББС, 532000 «ДТС», Бакалавр (21.09.2021ж., № 1578/1)

Мазмуну		Көлөмү (кредит)
1 Блок	Дисциплиналар	215
	I. Гуманитардык, социалдык жана экономикалык цикл	34
	II. Математика жана табигый-илимдеринин циклы	12
	III. Кесиптик цикл	169
2 Блок	Практика	15
3 Блок	Мамлекеттик жыйынтыктоо аттестация	10
Жалпы көлөмү		240

Жогорку окуу жайларына предметтик кесиптик компетенцияларды иштеп чыгууга укук берилген, бул келечектеги ДТ педагогдорунун ден соолукту чыңдоочу технологияларын өздөштүрүү боюнча компетенцияларын кеңейтүүгө мүмкүндүк берди. 532000 «Дене тарбия жана спорт» багыты боюнча ЖКББ МББС (2021) берилген дене тарбия бакалаврларынын универсалдуу жана жалпы кесиптик компетенцияларынын негизинде болочок педагог-ДТ бакалаврларынын маанилүү адистик компетенцияларын иштеп чыктык.

3-Таблица – Болочок ДТ педагогунун маанилүү адистик компетенциялары

<p>ЖКББ МБС багыты: 532000 «Дене тарбия», квалификациясы: Бакалавр, (КР ББИМ «15» сентябрь 2015 ж. № 1179/1 буйругу</p>	<p>ЖКББ МБС багыты: 532000 «Дене тарбия жана спорт», квалификациясы: Бакалавр, (КР ББИМ «21» сентябрь 2021 ж. № 1578/1 буйругу</p>
<p>Ден соолукту сактоо компетенциялары:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дене тарбия практикасында адамдын организмнин өнүгүү процессинде болуп жаткан физиологиялык процесстер жөнүндө билимди колдонуу; • Педагогикалык, медициналык-биологиялык методдорду колдонууга, машыккандардын абалын көзөмөлдөөгө, дене тарбия көнүгүүлөрүнүн таасирин байкоо жана көзөмөлдүн натыйжаларына жараша аларды ондоо. 	<p>Ден соолукту калыптандыруу компетенциялары:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Окуучулардын жалпы инсандык маданиятын, сергек жашоонун негиздерин, ДТ жана спорт менен машыгууга кызыгуусун жана муктаждыгын калыптандыруу үчүн ДТ жана спорттун баалуулук потенциалын колдоно алат; • ДТ боюнча окуу сабактарын жана ар түрдүү контингент менен класстан тышкаркы иштерди пландаштырууга жана өткөрүүгө, окуу тарбия процессинде жана сабактан тышкаркы иштерде окуучулардын өмүрүн жана ден соолугун калыптандыруу жана сактоону камсыз кылууга жөндөмдүү; • Окуучулардын жеке өзгөчлүктөрүн эске алуу менен дене тарбия жана ден соолукту чыңдоочу иш формаларын гигиеналык, климаттык, экологиялык жана башка факторлорду эске алуу менен ишке ашырууга жөндөмдүү; • Девианттык жүрүм-турумдун алдын алуу, сергек жашоону калыптандыруу, патриоттуулукка тарбиялоо, ДТ жана спорт менен үзгүлтүксүз машыгууга муктаждыкты калыптандыруу үчүн дене маданиятынын руханий баалуулуктары, окуучулардын инсандык өзгөчөлүктөрү жөнүндө алган билимдерин пайдалана алат.

Болочок ДТ педагогдорунун технологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн кесиптик циклдин дисциплиналары студенттердин компетенцияларын калыптандыруунун этаптарын улантууну эске алуу менен белгилүү бир ырааттуулукта түзүлгөн:

1 - этап - студенттердин кесиптик-педагогикалык билимдерин жана билгичтиктерин калыптандыруу;

2 - этап - предметтик жана кесиптик даярдыкты камсыз кылуу;

3 - этап – натыйжалуу компетенттүүлүк: болочок ДТ педагогунун жеке жана кесиптик өнүктүрүүсү.

«ДТ жана спорт бакалавры» окуу программасынын мазмунун иштеп

чыгууда «ДТ жана спорт педагогикасы» боюнча лекциялар курсуна төмөнкү темалар киргизилди: «Заманбап билим берүү технологиялары» (3 саат), «окутууда ден соолукту сактоочу технологиялар» (3 саат), 3-курстун студенттери үчүн «Окутуунун атайын ыкмалары» сабагынан лекциялар курсуна кийинки темалар киргизилген: «окуучулардын дене тарбия сабактарына кызыгуусун арттыруу» (3 саат), «Окутуунун натыйжаларын заманбап баалоо методдору» (3 саат).

Студенттердин долбоордук жана изилдөөчүлүк көндүмдөрүн өнүктүрүү максатында 3-4-курстун студенттеринин педагогикалык практикасынын программаларына төмөнкү тапшырмалар киргизилген: мектеп окуучуларынын дене тарбия жана ден соолукту чындоо иш-аракеттерине болгон кызыкчылыктарын жана мотивациясын аныктоо үчүн анкета түзүү, ДТ даярдыгын тестирилөө жана анын натыйжаларын баалоо, 5-9-класстардын окуучулары үчүн «Ден соолук сабактары» программасы боюнча класстык сааттарды өткөрүү, дене тарбия, спорттук, ден соолукту чындоо иш-чараларын уюштуруу.

Дене тарбия процессин натыйжалуу башкаруу үчүн мектеп окуучуларынын физикалык өнүгүсүн жана даярдыгын, функционалдык абалын баалоонун критерийлерин «четтөөлөр принцибин» колдоонуга сунуштайбыз, алардын негизине ченемден четтөөлөр болуп саналган көрсөткүчтөрдү артыкчылыктуу кароо керек. Дал ушул төмөн көрсөткүчтөр, ДТ педагогунун ишиндеги көйгөйлөрдү мүнөздөп, ДТ боюнча окуу пландарынын мазмунун коррекциялоо үчүн негиз болууга тийиш.

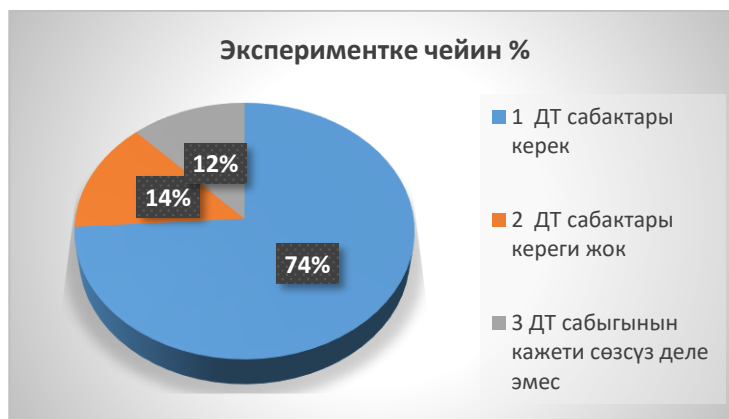
Мектеп окуучуларынын ДТ даярдыгын деңгээлин баалоо салттуу системанын окуу ченемдеринин негизинде 5 баллдык шкала боюнча аныкталганы окуучулардын ДТ сабагына кызыгуусун жана мотивациясын төмөндөтөт. Биз окуучулардын физикалык өнүгүүсүн, ден соолугун жана дене тарбия даярдыгын аныктоодо дифференцияланган баалоо технологиясын колдонууну сунуштайбыз: контролдук көнүгүүлөр, мында физикалык даярдыгы 5 деңгээлдүү шкала боюнча бааланат: жогорку деңгээл, ортодон жогору, орточо, ортодон төмөн жана төмөн, ошондой эле организмдин өнүгүшүнүн баасын алууга мүмкүндүк берген индекстер методун колдонуу: салмак-бой индекси, күч индекси, ийин индекси ж.б.

Тестирилөөнүн натыйжаларын деңгээлдик баалоо жана окуучулардын ДТ жана физикалык өнүгүүсүн индекстер аркылуу сунушталган баалоо технологиясы ДТнын каражаттарын туура тандоого, окуу-машыгуу процессинде жүктөмдү башкарууга, мониторинг жолу менен физикалык өнүгүү динамикасын жана окуучулардын даярдыгын аныктоого мүмкүндүк берет. Системалык көзөмөлдү уюштуруу жана окутуунун натыйжалары жөнүндө окуу-тарбия процессинин бардык субъекттерин маалымат менен камсыз кылуу дене тарбия процессин эффективдүү башкаруу менен натыйжалуу кылууга мүмкүндүк берет.

Төртүнчү бапта “Жалпы билим берүү мектебинин ден соолукту чындоочу системасынын натыйжалуулугун эксперименталдык негиздөө”

изилдөөнүн төртүнчү милдетин чечүүнүн алкагында эксперименталдык иштин жыйынтыктарынын анализи берилди.

Эксперименталдык иштин баштапкы этабында окуучулардын муктаждык-баалуулук багытын аныктоо үчүн окуучулардын анкеталык сурамжылоо жүргүзүлүп, ага 9-класстын 603 окуучусу (303 улан, 300 кыз) катышкан. “” деген суроого “ооба” деп - 74% жооп беришти, 14% - “жок” деген жооп беришти, 12% - сөзсүз деле эмес (1-диаграмма).

1-диаграмма. Мектептеги ДТ сабактарынын зарылдыгы тууралуу окуучулардын пикири.

Окуучулардын дене тарбия сабактарына катышуусунун анализи көрсөткөндөй, окуучулардын 71% - ДТ сабагына үзгүлтүксүз катышат, 10% - ДТ сабактарына маани бербейт, ал эми окуучулардын 19% - ДТ сабактарына катышуу милдеттүү эмес деп дайыма калтырат (4 сүрөт).

2-Диаграмма. 9-класстардын окуучуларынын ДТ сабактарына катышуусу

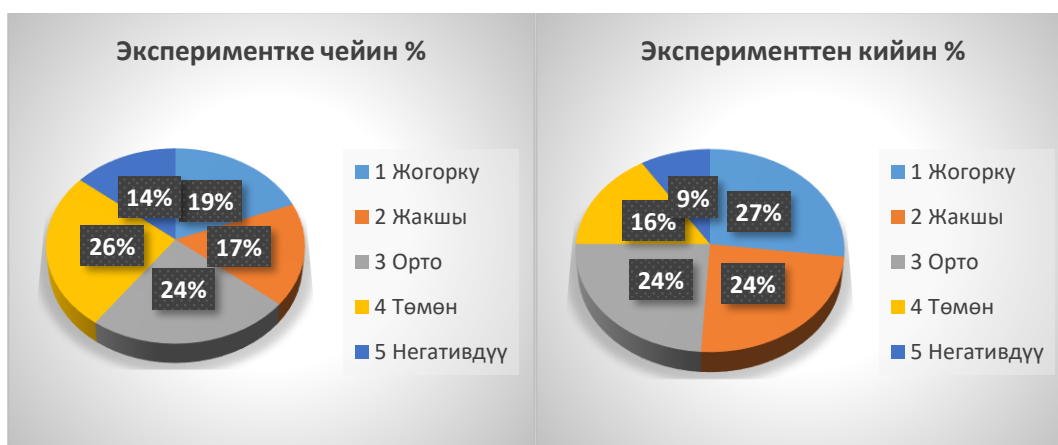
Ата - энелердин (263 ата-эне катышты) балдар менен ДТ биргелешип алектенүүсүн аныктоо үчүн жүргүзүлгөн анкеталык сурамжылоонун негизинде, алардын 25,2% - чуркоо, физикалык көнүгүүлөр жана спорттук оюндар менен өз алдынча машыгууну кааларын билдирди, 11,4% - балдары менен шахмат жана шашки ойноорун, 15,2% - эртең мененки гимнастикалык көнүгүүлөрдү бирге аткарганын, 22% - туристтик жүрүштөргө, эс алуу

максатында чогуу барууну жактырганын жана 28% гана үйүндө спорттук шаймандар бар экенин билдиришти.

9-класстын окуучуларынын ДТ сабактарына карата окуу мотивациясынын деңгээлин аныктоо боюнча анкета (Н. Лусканова) аркылуу аныктоонун натыйжалары ЭТ окуучуларынын мотивациясынын өсүшүн көрсөттү: экспериментке чейин жогорку - 19 %, эксперименттен кийин 27% (+8), мотивациясы жакшы деңгээлде болгон окуучулар - 17% дан 24% чейин өсүшүн (+7), орточо мотивациянын деңгээли мурунку деңгээлде калганы байкалат, мотивациянын төмөн деңгээли - экспериментке чейин - 26%, эксперименттен кийин - 16% (-10) жана негативдүү мотивация 14% дан 9% га чейин төмөндөшү (-5) байкалат. КТ мотивациясынын жакшы болгон окуучулардын саны (+3) бир аз өсүшү жана төмөн мотивациясы (-2) болгон окуучулардын саны азайганы байкалат, КТ калган көрсөткүчтөрдө олуттуу өзгөрүүлөр байкалган жок (4 табл., 3-диаграмма).

4 Таблица – Окуучулардын мотивациясын деңгээлин аныктоонун жыйынтыктары (Н. Лусканова боюнча)

№	Мотивация деңгээли	Упай	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭТ	КТ	ЭТ	КТ
1	Жогорку	25-30	19	16	27	17
2	Жакшы	20-24	17	16	24	19
3	Орто	15-19	24	25	24	24
4	Төмөн	10-14	26	28	16	26
5	Негативдүү	10 төмөн	14	15	9	14

3-Диаграмма. ЭТ окуучуларынын мотивациясынын деңгээлин жана багытын аныктоонун жыйынтыктары

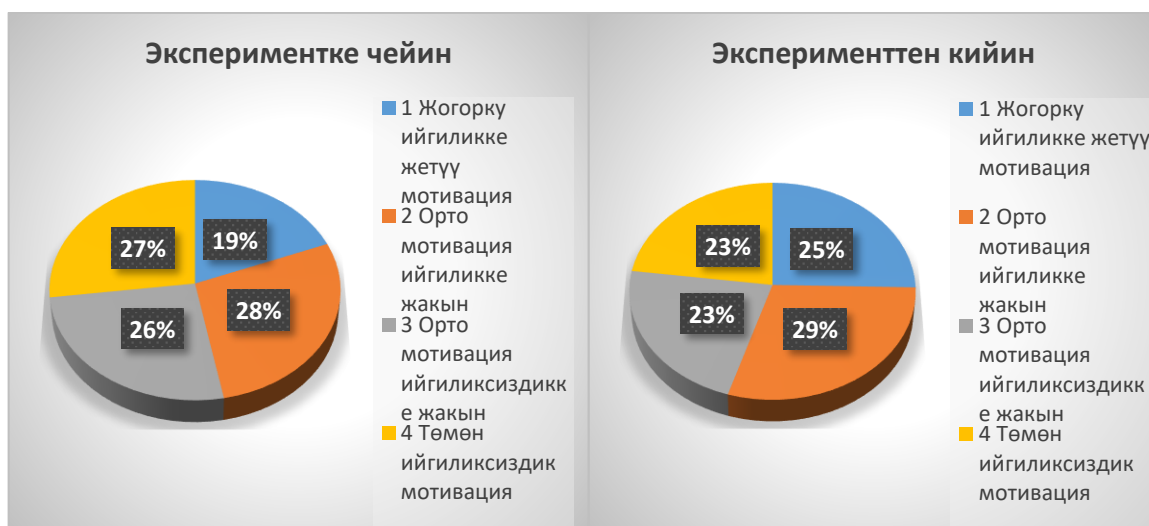
Окуучулардын ийгиликке жетүү жана ийгиликсиздик мотивациясынын деңгээлин аныктоо үчүн 10 суроодон турган “ооба” жана “жок” деген жооптордун варианттары А. Реандын сурамжылоо анкетасы колдонулган.

Мотивациянын деңгээли алынган упайлардын жалпы саны боюнча аныкталган (табл.5, 4-диаграмма).

5-Таблица – 9 класстын окуучуларынын ийгиликке жетүү жана ийгиликсиздик мотивациясынын деңгээли (А.Реан боюнча)

№	Деңгээли	Упайы	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭТ	КТ	ЭТ	КТ
1	Жогорку ийгиликке жетүү мотивация	14-20	19	20	25	20
2	Орто мотивация ийгиликке жакын	11-13	28	27	29	28
3	Орто мотивация ийгиликсиздикке жакын	8-10	26	26	23	25
4	Төмөн ийгиликсиздик мотивация	1-7	27	26	23	27

4-диаграмма. 9 класстын окуучулардын ийгиликке жетүү жана ийгиликсиздик мотивациясынын аныктоо (А.Реан)

9-класстын окуучуларынын мотивациясынын багытын баалоо үчүн 12 суроодон жана 5 деңгээлдүү баалоо шкаласынан турган М. Фоменко анкетасы колдонулган:

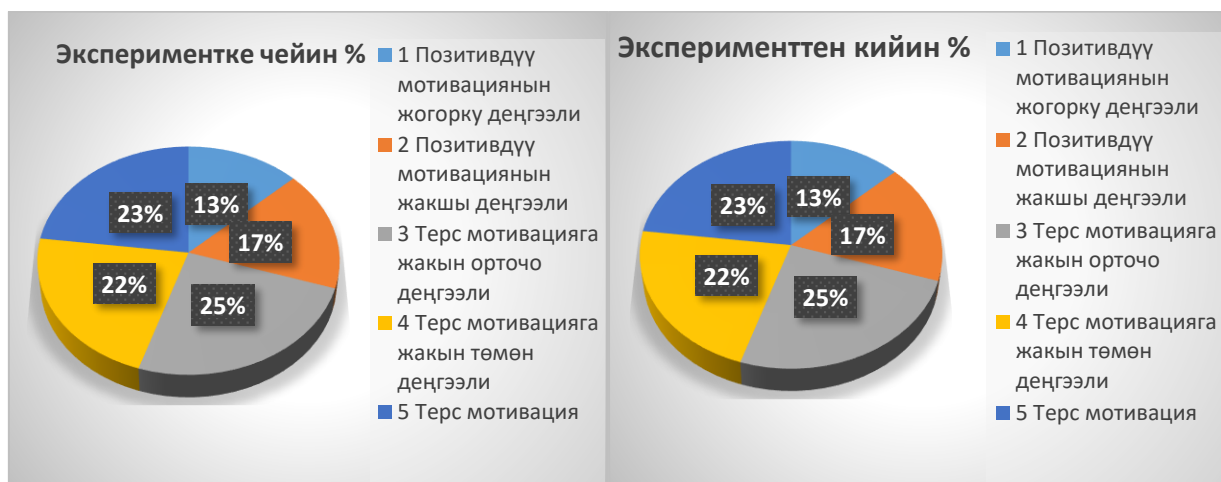
- 61 балл жана андан жогору - позитивдүү мотивациянын жогорку деңгээли;
- 46-60 балл - позитивдүү мотивациянын жакшы деңгээли;
- 26-45 балл – терс мотивацияга жакын мотивациянын орточо деңгээли;
- 16-25 балл – мотивациянын төмөн деңгээли, терс мотивацияга жакын;
- 1-15 балл - терс мотивация.

9 - класстын окуучуларынын М. Фоменконун анкетасы боюнча мотивациясынын багытын жана деңгээлин баалоо билим деңгээлин

аныктоонун натыйжаларын талдоо экспериментке чейин позитивдүү мотивациянын жогорку деңгээли болгон ЭТ окуучуларынын саны болгону 13%, кийин - 22 % (+9); позитивдүү мотивациянын жакшы деңгээли - 17% жана 21% (+4); терс мотивацияга жакын орточо деңгээл - 25% жана 23% (-2); терс мотивацияга жакын төмөн деңгээл - 22% жана 19% (-3); терс мотивация - 23% жана 15% түздү (-8) (6-таблица, 5-диаграмма).

6-таблица - 9-класстын окуучуларынын мотивациясынын багытын жана деңгээлин баалоо (М. Фоменко)

№	Деңгээли	Упайы	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
1	Позитивдүү мотивациянын жогорку деңгээли	61 жогору	13	13	22	12
2	Позитивдүү мотивациянын жакшы деңгээли	46-60	17	16	21	16
3	Терс мотивацияга жакын орточо деңгээли	26-45	25	26	23	26
4	Терс мотивацияга жакын төмөн деңгээли	16-25	22	22	19	23
5	Терс мотивация	1-15	23	23	15	23

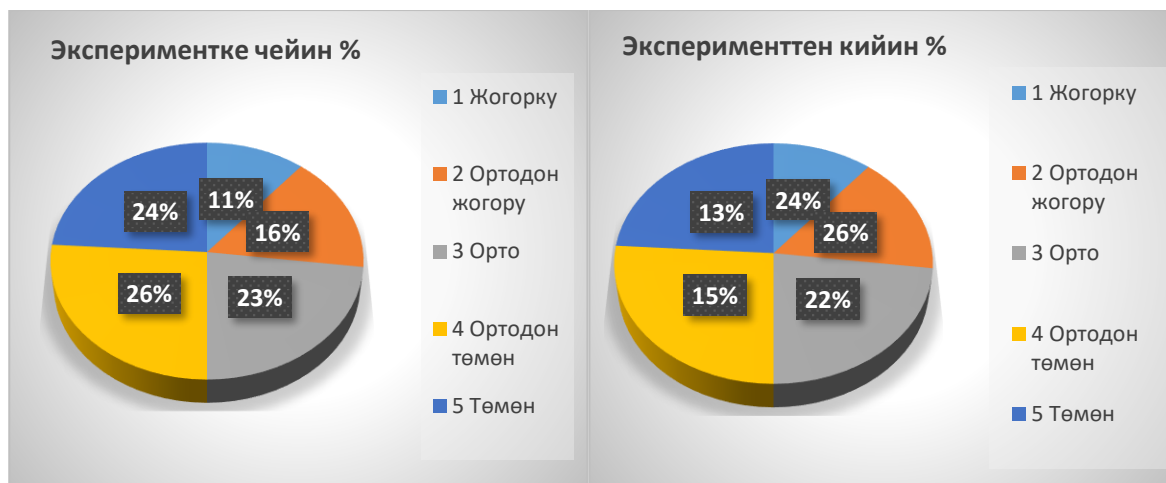

5-Диаграмма. 9-класстын ЭТ окуучуларынын мотивациясынын багытын жана деңгээлин эксперименттин башында жана аягындагы баалоонун жыйынтыктары.

Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча ЭТ окуучуларынын билим деңгээли КТ окуучуларына караганда эксперименттен кийин салыштырмалуу жогору болгону көрсөтөт (7-таблица, 6-диаграмма).

Таблица 7 - Окуучулардын билим деңгээлин аныктоонун жыйынтыктары

№	Деңгээли	Упай	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭТ	КТ	ЭТ	КТ
1	Жогорку	21-25	11	12	24	15
2	Ортодон жогору	16-20	16	18	26	16
3	Орто	11-15	23	22	22	24
4	Ортодон төмөн	6-10	26	25	15	23
5	Төмөн	1-5	24	23	13	22

6-диаграмма. ЭТ окуучуларынын эксперименттин башында жана аягындагы билим деңгээлин баалоонун жыйынтыктары

9 - класстын окуучуларынын “Ден соолук жана сергек жашоо” анкетасы боюнча билим деңгээлин аныктоонун натыйжаларын талдоо экспериментке чейин билим деңгээли жогору болгон ЭТ окуучуларынын саны болгону 11%, кийин - 24 % (+13); ортодон жогору - 16% жана 26% (+10); орточо деңгээл - 23% жана 22% (-1); ортодон төмөн - 26% жана 15% (-9); төмөнкү деңгээл-24% жана 13% түздү (-9).

Изилдөөнүн акыркы этабындагы анкеталоонун натыйжалары ЭТ окуучуларынын дене тарбия сабактарына болгон мотивациясынын багыты жана билим деңгээли өзгөргөнүн көрсөтөт.

Окуучулардын мотивдеринин иерархиясында алгачкы үч позицияны дене тарбия менен алектенүүгө үндөгөн кийинки мотивдери ээлейт: ден соолук абалын жакшыртуу, физикалык көнүгүүлөрдү өз алдынча аткарууну каалоо, кыймыл-аракет муктаждыктарын канааттандыруу жана физикалык жөндөмдөрүн көрсөтүүгө же текшерүүгө умтулуу.

Контролдук топто мектеп окуучуларынын басымдуу мотивдери болжол менен ошол эле деңгээлде калганы байкалат, ошону менен бирге, кыймыл муктаждыктын канааттандыруу мотиви – 7,3% дан 13,4% га чейин жогорулашы жана дене түзүлүшүн жакшыртуу мотиви 6,7% дан 8,4% га чейин өсүшү байкалат.

Изилдөөнүн акыркы этабындагы окуучулардын дене тарбия менен машыгуунун негизги максаттарын аныктоо үчүн жүргүзүлгөн анкеталык сурамжылоонун жыйынтыктары респонденттердин ДТ сабактарынын максаты жөнүндө суроолорго ЭТ окуучуларынын дене тарбия жана ден соолукту чындоо мотивдерин күчөтүү жагына өзгөргөнү байкалат. Алсак, респонденттердин 21,0% максаты «өзүнүн дене тарбия сапаттарын өнүктүрүү», экинчи позициясында - «ДТ көнүгүүлөрү менен үзгүлтүксүз алектенүү зарылдыгы» - 20%, үчүнчү - «адептик-эрктүүлүк сапаттарын тарбиялоо» – 16%, төртүнчү - дене – бой жагынан жогорку жетилүүсү - 14%, бешинчи – ден соолугун бекемдөө - 12%, эс алуу жана көңүл ачуу - 10%, досторду табуу - 4%, кыймылдын сулуулугун сезе билүү - 3% респонденттер жооп берген.

Экспериментке чейин анкеталык сурамжылоонун натыйжалары 9-класстын окуучуларынын дене тарбия менен машыгуусунун басымдуу мотивациялары негизинен кыймыл-аракет ишмердүүлүк процессине байланыштуу, достошууну каалоо жана атаандаштыктан таасир алуу (толкундануу сезими, жеңиш кубанычы ж.б.) менен байланыштуу болгонун тастыктайт. Эксперименттен кийин жогорку класстын окуучуларынын дене тарбия ишмердүүлүгүнүн мотивдерин гендердик жактан талдонун негизинде, ЭТ уландарында «дене тарбия даярдыгын жогорулатуу» мотиви (29,2%) басымдуулук кылганы жана «моралдык-психологиялык мотивдердин» деңгээли (24,4%) кыздарга салыштырмалуу (16,3%) 8% жогору болгону байкалат. Ошону менен, кыздарда ден соолукту чындоочу жана функционалдык мотивдердин басымдуу экендигин белгилей кетүү керек: “дене түзүлүшүн жакшыртуу” (22,7%), “ДТ көнүгүүлөрү менен үзгүлтүксүз машыгуу” (22,2%), “ден соолукту чындоо” (15,5%) (8-табл.).

8-таблица – 9 класстын окуучуларынын (эркек, кыздар) дене тарбия ишмердүүлүгүнүн мотивдерин баалоонун жыйынтыктары (%)

№	Мотивдери	Категориялар (%)		
		Баардыгы	Уландар	Кыздар
1.	Физикалык сапаттары	24,3	29,2	24,3
2.	Эрктүүлүк сапаттары	18,8	24,4	16,3
3.	ДТ көнүгүүлөрүн аткаруу	17,1	21,5	22,2
4.	Физикалык жактан жетилүүсү (салмагы, бою ж.б.)	16,5	15,3	22,7
5.	Ден соолукту чындоо	14,6	10,8	15,5
6.	Эс алуу, көңүл ачуу	10,0	13,5	9,6
7.	Достошуу	9,4	9,7	9,5
8.	Кыймыл-аракеттин көрктүүлүгү	3,0	3,5	3,6
9.	Бул тууралуу ойлонбодум	7,6	7,2	8,7

Жогорку класстын окуучуларынын жынысына жараша үстөмдүк кылуучу мотивациянын структурасын салыштыруу жана талдоонун натыйжасында төмөнкү үч мотивациялык топ жогорку класстын окуучуларын дене тарбия-спорттук иш-аракеттерге үндөөдө чечүүчү ролду ойной тургандыгы аныкталды: функционалдык (дене тарбиясын жогорулатууга кам көрүү); ден соолук (өз ден соолугуна кам көрүү); психологиялык релаксациянын эркин, мүнөзүн жана мотивдерин тарбиялоо менен байланышкан моралдык-психологиялык мотивдер (чарчоодон арылуу жана иштөө жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу зарылдыгы) (9-таблица).

Мотивацияга таасир этүүчү кошумча фактор катары сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү (61%) дене тарбия сабагына болгон кызыгууну арттыруучу тышкы стимул катары спорттук секцияны өз алдынча тандоо мүмкүнчүлүгүн атап келген (футбол, баскетбол, күрөш, стол тенниси, сууда сүзүү, ж.б.). Экинчи орунда – окутуучунун инсандыгы (23%), үчүнчү - жогорку класстын окуучуларынын 10% үчүн тышкы дем берүүчү мотивацияны күчөтүүчү фактор - заманбап спорттук базанын машыгуу үчүн жабдууланышы, ал эми 6% гана - спорттук мелдештерге катышууга кызыккандыгын билдиришти (мектептин, райондун, шаардын, өлкөнүн курама командаларына мүчө катары).

ДТ даярдыгынын деңгээлин тестирилөөгө 9-класстын 603 окуучу катышты (303 улан, 300 кыз). Экспериментке чейинки тестирилөөдө КТ жана ЭТ окуучуларынын ДТ көрсөткүчтөрүндө олуттуу айырмачылыктар байкалган жок. Эксперименттин аягындагы тестирилөөнүн жыйынтыктары кийинки орточо маанидеге жыйынтыктарды көрсөттү: (60 м чуркоо - 8,16 (ЭТ) жана 8,48 (КТ), 4x9 м челнок чуркоо – 8,6 (ЭТ) жана 9,1 (КТ), жерден узундукка секирүү - 2,1 (ЭТ) жана 2,16 (КТ), 1500 м чуркоо - 7,1 (ЭТ) жана 7,7 (КТ), тартынуу – 11,7 (ЭТ) жана 10,9 (КТ), ийкемдүүлүгү – 4,0 (ЭТ) жана 3,5 (КТ) (9-табл., 7-диаграмма).

9-таблица – Эксперименттен кийин ЭТ жана КТ уландардын ДТ даярдыгынын салыштырмалуу көрсөткүчтөрү

Контролдук көнүгүүлөр	ЭТ n=150 КТ n=146	М	Стандарттык жантаюу σ	Орточо кв. ката	P≤0,05
Чуркоо 60 м. (сек)	ЭТ	8,1495	1,07869	0,08807	0,001
	КТ	8,4925	0,73210	0,05978	
Челнок чуркоо 4x9м (сек)	ЭТ	8,6950	1,29907	0,10607	0,013
	КТ	9,1309	0,84101	0,06867	
Ордунунан узундукка секирүү (м)	ЭТ	2,1155	0,18748	0,01531	0,060
	КТ	2,1621	0,23723	0,01937	
Тартынуу (саны)	ЭТ	10,6800	3,11161	0,25406	0,000
	КТ	10,8867	4,01764	0,32804	
Чуркоо 1500 м. (мин., сек)	ЭТ	8,0723	1,54538	0,12618	0,018
	КТ	7,7247	0,88896	0,07258	
Ийилчектик (см)	ЭТ	4,9533	2,54710	0,20797	0,016
	КТ	3,5267	3,04044	0,24825	

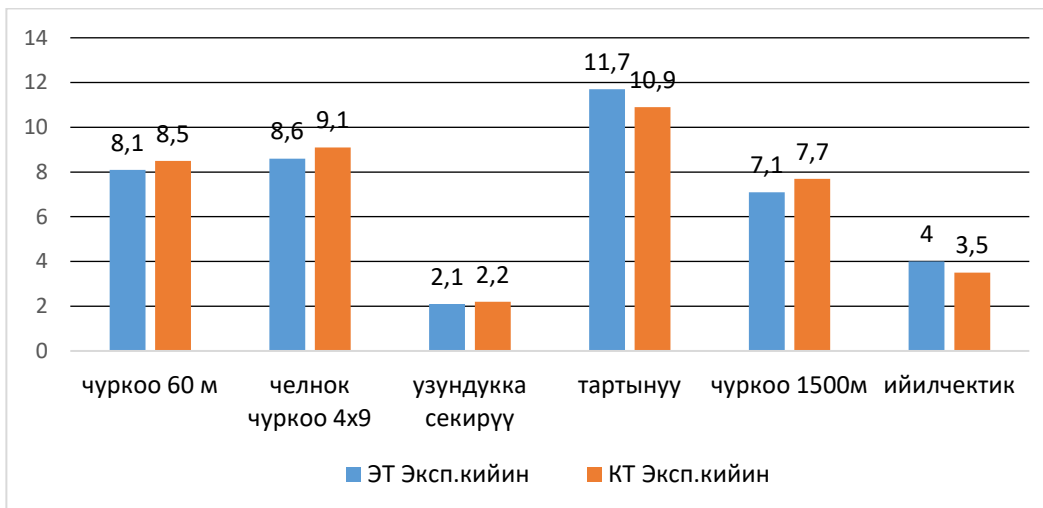

Диаграмма 7. Эксперименттен кийин ЭТ жана КТ уландардын ДТ даярдыгынын салыштырмалуу көрсөткүчтөрү

Экспериментке чейин жана андан кийин уландарын тестирилөөсүнүн натыйжаларын салыштырма талдоосу ЭТ окуучулардын дене тарбия даярдыгынын деңгээли жалпысынан жогорулагандыгын аныктоого мүмкүндүк берет: 60 м чуркоодо (+1,16 сек.), челнок чуркоодо 4x9м (+1,07 сек.), 1500 м. (+0,69 мүн), ордунан узундукка секирүүдө (+0,20 м) ($P \leq 0,05$).

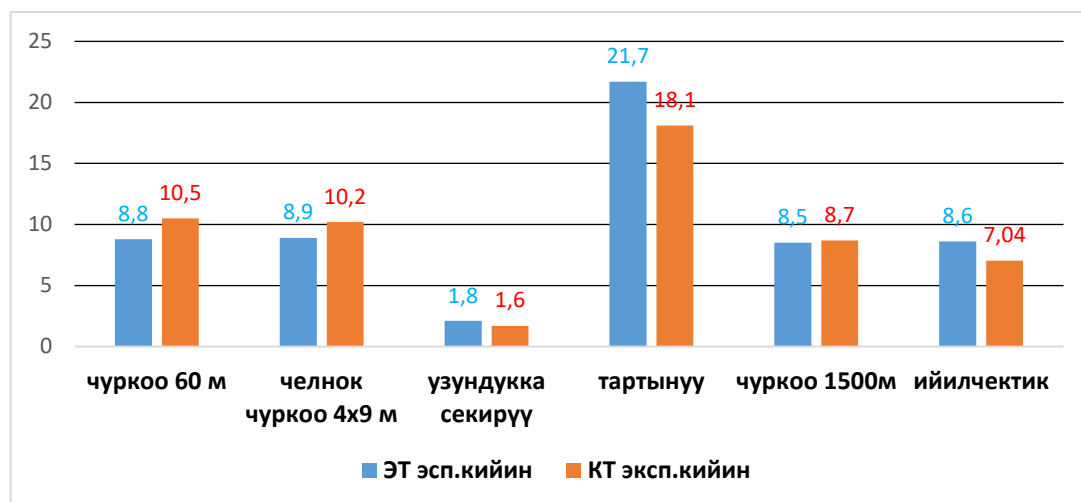
Ошону менен бирге, перекладинада тартынуу жана ийилчектик тестирилөөсүнүн натыйжалык көрсөткүчтөрдүн баштапкы деңгээлден бир аз гана өсүшү байкалат, себеби 15-16 жаштагы уландардын күч сапаттарынын жана ийкемдүүлүгүнүн курактык өнүгүү өзгөчөлүктөрү менен шартталат (7-диаграмма).

Эң көп динамика ДТ сабактарынын даярдоо жана негизги бөлүгүндө ОФС комплекстерин пайдалануу аркылуу дене тарбия сапаттарын максаттуу тарбиялоонун, ошондой эле АФ баштапкы деңгээлин жана контролдук көнүгүүлөрдү аткаруунун натыйжаларынын өсүшүнүн динамикасын эске алуу менен мектеп окуучуларынын дене тарбиялык даярдыгын баалоого дифференцияланган мамилени колдонуунун эсебинен ыкчамдыкты, ылдамдык-күч сапаттарын, координацияны жана туруктуулукту өнүктүрүүнүн натыйжаларында белгиленген.

КТ окуучулары үчүн ДТ сабактарын салттуу калыптанып калган методикасы менен иш алып барып жана окутуунун натыйжасын 5 баллдык баалоо системасын колдонуп келди. Эксперименттик иш аяктагандан кийин кыздардын ЭТ жана КТ тестирилөөсүнүн жыйынтыктарынын орточо мааниси төмөнкүдөй болду: 60 м чуркоо - 8,77 (ЭТ) жана 10,45 (КТ), 4x9 м чуркоо - 9,28 (ЭТ) жана 10,20 (КТ), ордунан узундукка секирүү - 1,83 (ЭТ) жана 1,64 (КТ), 1500 м чуркоо - 8,7 (ЭТ) жана 8,69 (КТ), штангада 21,69 (ЭТ) жана 18,1 (КТ), ийкемдүүлүгү - 7,14 (ЭТ) жана 7,04 (КТ) (табл. 10, диаграмма 8).

10-таблица – Эксперименттен кийин КТ жана ЭТ окуучу кыздардын тестирлөөнүн салыштырмалуу жыйынтыктары

Контролдук көнүгүүлөр	ЭТ n=150 КТ n=150	М	Стандарттык жантаюу σ	Орточо кв. ката	P≤0,05
Чуркоо 60 м. (сек)	ЭТ	8,7755	0,91982	0,07510	0,030
	КТ	10,4527	0,96952	0,07916	
Челнок чуркоо 4x9м (сек)	ЭТ	8,7817	0,97080	0,07927	0,034
	КТ	10,2036	0,65684	0,05363	
Ордунунан узундукка секирүү (м)	ЭТ	1,8340	0,25268	0,02063	0,050
	КТ	1,6481	0,25571	0,02088	
Тартынуу (кайталoo саны)	ЭТ	21,6933	5,14612	0,42018	0,003
	КТ	18,1067	4,98743	0,40722	
Чуркоо 1500 м. (мүн., сек)	ЭТ	8,5308	0,77811	0,06353	0,010
	КТ	8,6904	1,95430	0,15957	
Ийилчектик (см)	ЭТ	8,6467	3,16935	0,25878	0,002
	КТ	7,0467	4,08301	0,33338	

8- диаграмма. ЭТ жана КТ окуучу кыздардын эксперименттен кийинки тестирлөөнүн салыштырмалуу жыйынтыктары

9-класстын окуучу-кыздарынын ДТ даярдыгын тестирлөөнүн натыйжалары ылдамдык-күч сапаттары, жарылуу күчү жана координациялык сапаттардын өнүгүүсүнүн динамикасы диграммада белгиленген.

ДТ сабактарына түрткү берген 9-класстын окуучуларын мотивациялоонун натыйжаларын талдоо окуучулардын негизги физикалык сапаттарын: ылдамдык, күч, координация сапаттары, ийкемдүүлүк жана жалпы туруктуулук) өнүктүрүүгө багытталган жалпы өнүктүрүүчү комплекстерин пайдалануу менен дене тарбия сабактарын уюштуруу, "Ден соолук сабактары" комплекстүү программасын киргизүү, ошондой эле окуучулардын жетишкендиктерин ДТ даярдыгынын көрсөткүчтөрүнүн өсүшүнүн негизинде дифференцияланган баалоону колдонуу ЭТ окуучулардын негизги мотивацияларын өзгөртүүгө жана оң мотивацияларын

күчөтүүгө өбөлгө түзгөндүгүн көрсөттү. КТ окуучулардын айрым мотивдердин жана алардын иерархиясында олуттуу өзгөрүүлөр байкалган эмес.

Эксперименталдык иштин натыйжасында 5-9-класстардын окуучулары үчүн "Ден соолук сабактары" комплекстүү программасын колдонуу, ДТ сабактарын дене тарбия сапаттарын өнүктүрүү тапшырмалары, атаандаштык мүнөздөгү оюндар жана эстафеталар менен байытуу, ошондой эле сабактан тышкары жана класстан тышкары дене тарбия-ден соолукту чыңдоо иштеринин ар кандай формаларын пайдалануу ЭТ окуучуларынын дене тарбия сабактарына кызыгуусун арттырууга өбөлгө түзөөрү далилденген. Мектеп окуучуларынын мотивациялык-максаттуу орнотууларында да оң жагына өзгөрүүлөр болду: 9-класстын окуучуларынын мотивациясынын таанып-билүүчүлүк жана ден соолукту чыңдоо багыты жана ийгиликке болгон мотивациясынын күчөшү байкалууда.

9-класстын окуучуларынын алдыңкы мотивдеринин багытынын өзгөрүшү оң валеологиялык жана функционалдык багыты менен мүнөздөлөт, бул ден соолукту сактоого түрткү берүү, физикалык мүмкүнчүлүктөрдү, иштөө жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана мектеп окуучуларынын дене тарбиясын өркүндөтүүгө болгон муктаждыгын калыптандыруу үчүн мүнөздүү.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөтүп тургандай, ДТ сабактарына карата окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун педагогикалык шарттары сабактарынын натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатууга өбөлгө түздү.

Өспүрүм курактагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу алардын ийгиликтүү окуусунун жана билим берүү процессинин натыйжалуулугунун негизги шартты болгону аныкталды.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында мектеп окуучуларын дене тарбия менен алектенүүгө оң мотивациялоону калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун педагогикалык шарттарынын натыйжалуулугу эксперименталдык түрдө далилденди, бул анкеталык сурамжылоонун, тестирилөөнүн жана жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктарын салыштырма талдоонун натыйжалары, ошондой эле окуучулардын дене тарбиялык даярдыгынын деңгээлин ишенимдүү жогорулашы менен тастыкталган ($P \leq 0,05$).

Аныктоочу жана калыптандыруучу эксперименттин башында жана аягында алынган сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрүн салыштыруунун натыйжасында мектеп окуучуларынын ан-сезимдүүлүк жана инсандык активдүүлүгүнө таянуу менен ДТ сабактарына болгон оң мотивациянын көрсөткүчтөрүнүн жогорулашын тастыктап келет.

ЖЫЙЫНТЫКТОО:

1. Кыргызстанда билим берүү системасын реформалоонун заманбап шарттарында балдарды жана өспүрүмдөрдү ДТ менен алектенүүгө оң

мотивациясын калыптандыруу маселелерин чечүү заманбап билим берүүнүн жана өз ден соолугуна баалуу мамилени тарбиялоонун, ДТ активдүү иш-аракеттерине туруктуу муктаждыктын өзөктүү проблемаларынын бири болуп саналат. Бул көйгөйдү чечүү жолдорун издөө тышкы (айлана-чөйрө) жана ички (инсандык) факторлордун таасири астында ар кандай курактагы мектеп окуучуларынын ДТ сабагына болгон мотивациясынын өзгөчөлүктөрүн изилдөөнү талап кылат, бул ДТ сабактарына окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруу моделинин түзүмүн жана мазмунун иштеп чыгуу жана аны ишке ашыруунун өзгөчө уюштуруучулук-педагогикалык шарттарын изденүүнү талап кылды.

2. 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын ДТ сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу проблемасын изилдөө үчүн методологиялык негиз болуп 5-9-класстардын окуучуларын окуу-тарбиялоо процессинде системалык-структуралык, инсанга багытталган окуутуу, ишмердик жана компетенттүүлүк мамилелерди колдонуу менен ар бир инсандын дене маданиятынын мотивациялык-баалуулук компонентин, активдүү дене тарбияга окуучулардын туруктуу керектөөлөрүн калыптандырууну камсыздайт.

3. "Мотивация", "билим берүү чөйрөсү", "технологиялык даярдык" түшүнүктөрүнүн аныктамаларынын жана катыштарынын теориялык талдоонун негизинде "дене тарбия сабактарына мотивациялоо", "ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсү", "ДТ педагогунун технологиялык даярдыгы" түшүнүктөрүнө так аныктама берүүгө мүмкүндүк түздү. ДТ бакалаврларын даярдоо программаларынын практикалык багыттуулугун күчөтүү келечектеги ДТ педагогунун кесиптик компетенцияларын камсыз кылууну шарттайт.

4. Мектеп окуучуларын ДТ сабактарына оң мотивациясынын зарыл деңгээлин калыптандыруунун максаттуу, методологиялык, мазмундук-технологиялык жана баалоочу-натыйжалуу блоктордон турган структуралык-мазмундук модели түзүлүп, мектептин билим берүү чөйрөсүндө аны ишке ашыруунун уюштуруучу-педагогикалык шарттары иштелип чыкты.

5. Мектеп окуучуларын ДТ сабактарына оң мотивациясынын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин эксперименталдык жол менен негизделген жана аны ишке ашыруу боюнча уюштуруу-педагогикалык шарттары сыналган, ден соолугун баалоо жана мониторингдөө критерийлери иштелип чыккан, окуучулардын дене тарбиясы жана дене тарбиясы, ошондой эле 5-9-класстардын окуучуларынын дене тарбиясы деңгээли менен дене тарбиясы менен ден соолукту чыңдоо жана иш-милдеттерин себептер менен өз ара байланыш белгиленген. жана дене тарбия окуучулардын оң түрткү түзүү Изилдөөнүн натыйжалары **төмөнкү сунуштарды** иштеп чыгууга мүмкүндүк берди:

- диссертациянын негизги теориялык жана методикалык жоболору дене тарбия процессин өркүндөтүү жана мектептеги билим берүүнү гумандаштыруу үчүн колдонулушу мүмкүн;

- ФК сабактарына окуучулардын кызыгуусун жана мотивациясын жогорулатуу үчүн окуучулардын жеке курактык өзгөчөлүктөрүн жана ФП деңгээлин эске алуу менен дифференцияланган баалоо технологиясын колдонуу сунушталат;

- "Ден соолук сабактары" комплекстүү программасын жана ЖДТД комплекстерин жалпы билим берүү мектебинин 5-9-класстарда дене тарбия сабактарында колдонууга сунушталат;

- окуучулардын ден соолугун чыңдоо технологиясы, ФР жана ФП баалоо методикасы боюнча материалдарды "Дене тарбия жана спорт бакалаврларын" даярдоонун кесиптик циклинин дисциплиналары боюнча окуу пландарын жана ОМК иштеп чыгууда, ошондой эле квалификацияны жогорулатуу курстарында колдонуу сунушталат;

- изилдөө материалдарынын негизинде КР БИМне мектеп жашындагы балдардын ден соолугун, физикалык өнүгүүн жана дене тарбия даярдыгын мониторинг системасын иштеп чыгуу жана киргизүү сунушталат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. Касмалиева, А.С. Теоретические основы формирования положительной мотивации к занятиям Фис [Текст] / А.С. Касмалиева // Материалы межд. научно-практической конференции "ФК и конкурентоспособность страны". - Алматы. - 2010. - С. 386-390.
2. Касмалиева, А.С. Использование социального потенциала физической культуры и спорта для формирования здорового образа жизни детей и подростков [Текст] / А.С. Касмалиева // Вестник Национального научно-практического Центра ФК. – Алматы, 2011. – С. 28-32.
3. Касмалиева, А.С. О проблемах создания здоровьесформирующей среды в школах Кыргызстана [Текст] / А.С. Касмалиева // Известия КАО. Материалы республиканских педчтений. - Бишкек, 2014. – С. 39-44.
4. Касмалиева, А.С. Мотивация здорового образа жизни – основное условие формирования потребности в занятиях физическими упражнениями [Текст] / А.С. Касмалиева // Наука и новые технологии, инновации Кыргызстана. – Бишкек. - 2015. - № 9. - С. 73-76.
5. Касмалиева, А.С. Особенности формирования интереса к занятиям физической культуры детей младшего школьного возраста [Текст] / А.С. Касмалиева, Л.И. Губанова // Наука и новые технологии, инновации Кыргызстана. – Бишкек. - 2016. - № 6. - С. 179-181.
6. Касмалиева, А.С. О модели учебно-воспитательного процесса, направленной на повышение интереса учащихся к занятиям ФК [Текст] / А.С. Касмалиева, Д.О. Абдырахманова, Л.И. Губанова // Наука и новые технологии, инновации Кыргызстана. – Бишкек. - 2016. - № 6. - С. 179-181.

7. Касмалиева, А.С., Чоров М.Ж. Интегративный подход к формированию здоровья школьников и его оценке. [Текст] / А.С. Касмалиева, М.Ж. Чоров // Известия ВУЗОВ Кыргызстана. - 2017. - № 11. – Бишкек. - С. 151-154.
8. Касмалиева, А.С. О разработке и внедрении государственных требований к физической подготовленности школьников КР. [Текст] / А.С. Касмалиева // Мат. межд. научно-практич. конференции "Стратегия формирования ЗОЖ населения средствами ФК и спорта: тенденции, традиции и инновации". – Тюмень, 2019. - С.20-25.
9. Касмалиева, А.С. Влияние занятий оздоровительной гимнастикой на физическую подготовленность школьников 7-8 лет [Текст] / А.С. Касмалиева, А. Асаналиева, Б. Асаналиев // “Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”. – Бишкек. - 2020. - № 12. - С. 266-270.
10. Kasmaliev A. Beden Eğitimi Öğretmenlerinin zaman yönetimi becerilerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi [Текст] / Unal Turkcharar, A. Kasmaliev // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2020. - № 8. - С. 174-180.
11. Kasmaliev A., Stamkulova G., Anarkulova A. The values of the traditional games of the turkic peoples. / A. Kasmaliev, G. Stamkulova, A. Anarkulova // 5th International New York Conference on evolving trends in interdisciplinary research & practices. - Manhattan, 2021. - 321-323 p.
12. Касмалиева, А.С. О необходимости и перспективах обновления формы и содержания школьной ФК в Кыргызстане. [Текст] / А.С. Касмалиева // Вестник ФК и спорта. – Бишкек, 2021. - № 2. - С. 29-34.
13. Касмалиева, А.С. Система “Образование – Здоровье” в современной школе. [Текст] / А.С. Касмалиева, К.М. Арпачиев // Межд. научно-практическая конференция “Стратегия формирования ЗОЖ населения средствами ФК и спорта”. - Тюмень: Вектор-Бук. - 2021. - С. 339-343.
14. Касмалиева, А.С. Дене тарбия сабагын пландоо жана окутуу ыкмалары [Окуу куралы] / А.С. Касмалиева, М.К. Саралаев, Дж.О. Абдырахманова // Бишкек, Арип-Пресс, 2022. -151 б.
15. Касмалиева, А.С. Принципы формирования физической культуры личности. [Текст] /А.С. Касмалиева и др.) // Эл агартуу. – Бишкек. – 2022. - № 3-4. - С. 31-36.
16. Касмалиева А.С. Роль учителя физической культуры к в формировании ценностного отношения школьников к здоровью. [Текст] /А.С. Касмалиева, А. Акматов // Мат. XX Межд. научно-практ. конференции. “Стратегия формирования ЗОЖ населения средствами ФКиС: целевые ориентиры, технологии и инновации”. - Тюмень: 24-25 ноября 2022 г. - С. 385-391.
17. Касмалиева А.С. Основы профессионально-педагогического мастерства учителя физической культуры [Текст] /А.С. Касмалиева // XVI Межд. научно-практ. конференции «Современные тенденции, проблемы и пути разв. ФК, спорта, туризма и гостеприимства». – М.: 2022. – С.24-31
18. Касмалиева, А.С. Формирование позитивной мотивации школьников к занятиям физической культурой и спортом [Текст] /А.С. Касмалиева, А.Р.

Акматов // XVI Межд. научно-практ. конференция «Современные тенденции, проблемы и пути развития ФК, спорта, туризма и гостеприимства». – М., 2022. - С. 369-375.

19. Касмалиева, А.С. Духовно-нравственное развитие и воспитание через формирование ФК личности [Текст] / А.С. Касмалиева и др. // Эл агартуу. – Бишкек. - 2022. - № 3-4. - С. 37-42.

20. Касмалиева, А.С. Концепция создания здоровьесформирующей системы в современной школе [Текст] / А.С. Касмалиева, М.Т. Сейтказиев, М.А. Сариева //– Уфа: Изд. НИЦ, Вестник науки, 2023. – С. 260-265.

21. Касмалиева, А.С. Основы здоровьесформирующей системы образовательного учреждения [Текст] / А.С. Касмалиева //– Уфа: Изд. НИЦ, Вестник науки, 2023. - С. 282-289.

22. Касмалиева, А.С. Создание здоровьесформирующей образовательной среды и повышение качества школьного образования. [Текст] / А.С. Касмалиева, М.А. Сариева, Б. Асаналиев // Эл агартуу № 3, 2023 г. - С. 2-11.

23. Касмалиева, А.С. Формирование профессиональных компетенций у педагога физической культуры в процессе подготовки бакалавров ФК [Текст] / А.С. Касмалиева // Теория и практика физической культуры. М.: ФиС. - 2023. - № 4. - С. 70-73.

24. Касмалиева, А.С. Организация здоровьесформирующей среды в общеобразовательных школах [Текст] /А.С. Касмалиева // Теория и практика физической культуры. - М.: ФиС. - 2023. - № 6. - С. 108-110.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Касмалиевой Анаркан Сарыгуловны на тему: **“Научно-педагогические основы формирования положительной мотивации школьников к занятиям физической культурой”** на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальностям 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования, 13.00.04 - теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры

Ключевые слова: здоровье, физическое воспитание, мотивация, школа, учащиеся

Объект исследования: процесс образования и физического воспитания учащихся 5-9 классов общеобразовательной школы.

Предмет исследования: формы, средства и психолого-педагогические методы формирования положительной мотивации школьников к занятиям физической культурой.

Цель исследования – теоретико-методологическое обоснование психолого-педагогических закономерностей и организационно-педагогических условий формирования положительной мотивации учащихся 5-9 классов к занятиям физической культурой.

Методы исследования: анализ научной, методической литературы и программных материалов, анкетирование, тестирование, педагогические наблюдения, моделирование, эксперимент, методы математической и статистической обработки полученных данных.

Полученные результаты и их новизна:

Теоретически обоснованы научно-педагогические основы формирования положительной мотивации учащихся к занятиям ФК, уточнена сущность и конкретизированы понятия *«мотивация к занятиям физической культурой»*, *«здоровьеформирующая образовательная среда»*, *«технологическая компетентность педагога ФК»*; определена совокупность методологических подходов: системно-структурного, личностно-ориентированного, деятельностного и компетентностного подходов для реализации педагогического и оздоровительного потенциала образовательной среды; разработана структурно-содержательная модель формирования положительной мотивации учащихся 5-9 классов к занятиям ФК и педагогические условия ее реализации; обоснована и экспериментально доказана эффективность реализации структурно-содержательной модели формирования положительной мотивации учащихся 5-9 классов к занятиям ФК; разработаны *здоровьеформирующие компетенции будущего педагога ФК*; разработан диагностический инструментарий для определения уровня и направленности мотивации, а также критерии дифференцированной оценки ФР и ФП школьников.

Рекомендации по использованию: результаты исследования могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных школ.

Область применения: школы, лицеи, высшие педагогические и физкультурные учебные заведения.

Касмалиева Анаркан Сарыгуловнанын 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, 13.00.04 – дене тарбия, спорттук машыгуу, ден соолукту чыңдоо жана адаптивдик дене тарбиянын теориясы жана методикасы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн «Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери» темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндү сөздөр: ден соолук, дене тарбия, мотивация, мектеп, окуучу.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүүчү мектептин 5-9 класстагы окуучуларына билим берүү жана дене тарбия процесси.

Изилдөөнүн предмети: мектеп окуучуларын дене тарбия менен алектенүүгө оң мотивациялоону калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык ыкмалары, формалары, каражаттары.

Изилдөөнүн максаты – 5-9-класстардын окуучуларынын дене тарбия сабактарына карата оң мотивациясын калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн жана уюштуруучулук-педагогикалык шарттарынын теориялык-методологиялык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн методдору: илимий методикалык адабияттарды жана программаларды талдоо, сурамжылоо, тестирлөө, педагогикалык байкоо, моделдештирүү, эксперимент, математикалык жана статистикалык методдору.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы:

Окуучулардын ДТ сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери теориялык жактан негизделген, "дене тарбия сабактарына болгон мотивация", "ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсү" түшүнүктөрүнүн маңызы такталып мазмуну ачыкталган; методологиялык ыкмалардын жыйындысы аныкталды: билим берүү чөйрөсүнүн педагогикалык жана ден соолукту чыңдоо потенциалын ишке ашыруу үчүн системалык-структуралык, инсанга багытталган, ишмердүүлүк жана компетенттүүлүк ыкмалары; 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмунду модели жана аны ишке ашыруунун педагогикалык шарттары иштелип чыккан; 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия менен алектенүүгө оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмунду моделин ишке ашыруунун натыйжалуулугу эксперименталдык жактан далилденген, болочок ДТ педагогунун ден соолукту калыптандыруучу компетенциялары иштелип чыккан; окуучулардын физикалык өнүгүүсүн жана дене тарбия даярдыгын дифференциалдуу баалоо критерийлерин жана мотивациянын аныктоо үчүн диагностикалык куралдар иштелип чыккан.

Колдонуу боюнча сунуштар: изилдөөнүн натыйжалары жалпы билим берүү мектептеринде окуу-тарбия процессинде колдонууга сунушталат.

Колдонуу чөйрөсү: мектептер, лицейлер, жогорку педагогикалык жана дене тарбия окуу жайлары.

SUMMARY

of the dissertation research of Kasmaliyeva Anarkan Sarygulovna on the topic 'Scientific and pedagogical bases of formation of positive motivation of schoolchildren to physical culture' for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences on specialties 13.00.01 - general pedagogy, history of pedagogy and education, 13.00.04 - theory and methodology of physical education, sports training, health-improving and adaptive physical culture.

Key words: health, physical education, motivation, school, schoolchildren

The object of the study: the process of education and physical training of students in grades 5-9 of a comprehensive school.

The subject of the research: forms, means and psychological and pedagogical methods of forming positive motivation of schoolchildren to physical education.

The aim of the study is theoretical and methodological substantiation of psychological and pedagogical regularities and organizational and pedagogical conditions for the formation of positive motivation of pupils in grades 5-9 to physical education lessons.

Methods of the research: analysis of scientific, methodological literature and programme materials, questionnaires, testing, pedagogical observations, modelling, experiment, methods of mathematical and statistical processing of the obtained data.

The results obtained and their novelty:

Theoretically substantiated scientific and pedagogical bases of formation of positive motivation of students to physical training, the essence is clarified and the concepts of 'motivation to physical culture', 'health-forming educational environment', 'technological competence of a physical training teacher' are concretized; The set of methodological approaches was determined, such as system-structural, personality-oriented, activity and competence approaches for the implementation of pedagogical and health-improving potential of the educational environment; the structural and content model of formation of positive motivation of pupils of 5-9 grades to physical education lessons and pedagogical conditions of its implementation were developed; the efficiency of implementation of the structural and content model of formation of positive motivation of pupils of 5-9 grades to physical education classes has been substantiated and experimentally proved, health-forming competences of the future physical education teacher have been developed; a diagnostic toolkit for determining the level and direction of motivation, as well as criteria for differentiated assessment of schoolchildren's physical development and physical preparedness were developed.

Recommendations for use: the results of the research can be applied in the educational process of general education schools.

Area of application: schools, lyceums, higher pedagogical and physical education institutions.

